

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ ІСТОРІЇ, ФІЛОСОФІЇ ТА ПРАВА
ВІДДІЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ, МОВИ ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В.М. КОРЕЦЬКОГО

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ГУМАНІТАРНІ СТУДІЇ

STUDIA JURISPRUDENTIA
СЕРІЯ: ПРАВНИЧІ НАУКИ

ВИПУСК 1

КИЇВ-2014

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ГУМАНІТАРНІ СТУДІЇ
СЕРІЯ: ПРАВНИЧІ НАУКИ
Випуск 1

***Рекомендовано вченою радою Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України від 28 січня 2014 року протокол № 2***

У першому в Україні комплексному міждисциплінарному гуманітарному збірнику наукових праць представлено сучасні напрями гуманітарних досліджень молодих вчених НАН України та вищих навчальних закладів України, пропонуються нові підходи у вивченні сучасних актуальних проблем правничої науки.

Розраховано на вчених-гуманітаріїв, викладачів, студентів.

Усі права застережено.

***Передрук і переклад дозволяється лише з дозволу автора та редакційної колегії.
Редакційна колегія не несе відповідальності за змістові помилки, допущені авторами.***

Адреса редакційної колегії:
01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4
e-mail: an_blan@mail.ru

РЕДКОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Шемшученко Юрій Сергійович
д.ю.н., академік НАН України, директор
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Заступник головного редактора:

Пархоменко Наталія Миколаївна
д.ю.н., професор, вчений секретар
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Відповідальний секретар:

Шумило Михайло Миколайович
к.ю.н., старший науковий співробітник відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Члени редколегії:

Хуторян Наталія Миколаївна
д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПН України,
завідувач відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького
права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Батанов Олександр Васильович
д.ю.н., професор, старший науковий співробітник відділу конституційного права
та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Кулинич Павло Федотович
д.ю.н., старший науковий співробітник, завідувач відділу проблем аграрного, земельного
та екологічного права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Кваша Оксана Олександрівна
д.ю.н., старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу
проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України

- © Відділення історії, філософії та права НАН України
- © Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України
- © Автори

PRÆFATIO

Науково-практичний електронний журнал “Міждисциплінарні гуманітарні студії”, що включає в себе п’ять серій: філософія, філологія, історія, право, політологія, що засновується спільно Радами молодих вчених при Відділенні історії, філософії та права та Відділенні мови, літератури та мистецтвознавства НАН України є першим часописом міждисциплінарного характеру.

Головним завданням “Міждисциплінарних гуманітарних студій” є надати можливість вченим у сфері суспільних наук об’єднати наукові дослідження та надати їм комплексності та всебічності.

Серія: “Правничі науки” є академічним майданчиком для вивчення соціально-правових явищ з позиції не тільки юридичної науки, яка займає центральне місце у цьому часописі, але і вивчення правового регулювання, процесів державотворення, становлення та розвитку правових систем із позицій історичної науки. Важливе місце у юридичній науці займають проблеми термінології, семантики, етимології, юридичної техніки, герменевтики тощо, саме тому, на сторінках часопису обговорюватимуться проблеми юридичної термінології саме з позиції філології. Юридична наука — це, перш за все, наука про справедливість! Саме категорії справедливості, верховенства права, гуманізму, демократичності, моральності, рівності тощо є відправними положеннями у правових дослідженнях. Саме виходячи з наведеного — це видання запрошує науковців-філософів, для окреслення максимально абстрагованих та загальних категорій філософії через призму права. Дана серія залучатиме роботи науковців-політологів та науковців-соціологів, які досліджують проблеми формування влади, вирішення питань міжетнічного спілкування та конфліктів, а також процесів, що проходять у суспільстві і прямо або ж опосередковано пов’язані з правом та мають значний вплив на розвиток суспільних відносин.

*Редакційна рада
електронного науково-практичного журналу
“Міждисциплінарні гуманітарні студії”
Серія: Правничі науки*

Батанов О.В.	
МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	5
Вишновецька С.В.	
НАУКОВА ШКОЛА ЯК ФОРМА РОЗВИТКУ НАУКИ ТРУДОВОГО ПРАВА	15
Кваша О.О.	
ПІДСТАВА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СПІВУЧАСНИКІВ ЗЛОЧИНУ	22
Кулинич П.Ф.	
ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НЕРУХОМОСТІ: ЗЕМЛЕЦЕНТРИЧНА І НАДРОЦЕНТРИЧНА КОНЦЕПЦІЇ	30
Сімутіна Я.В.	
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВОВИХ ПРЕЗУМПЦІЙ ТА ФІКЦІЙ З ЮРИДИЧНИМИ ФАКТАМИ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	36
Тимченко Г.П.	
ВИНЕСЕННЯ І ОГолоШЕННЯ РІШЕННЯ СУДУ В ЦИВІЛЬНОМУ, ГОСПОДАРСЬКОМУ ТА АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ	44
Хуторян Н.М.	
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА В ПРОЕКТІ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	51

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

О.В. Батанов

*доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник
відділу конституційного права
та місцевого самоврядування
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
batanov-idpu@rambler.ru*

Стаття присвячена дослідженню процесу глобалізації на сучасному етапі загальнопланетарного соціального розвитку. Стверджується, що глобалізація як об'єктивний і неминучий процес для будь-якої з країн зумовлює орієнтацію й України на інтеграцію до міжнародної спільноти та включення в глобалізаційні процеси загальнопланетарного масштабу в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Виділено основні сутнісні аспекти процесу глобалізації з точки зору розвитку сучасного муніципального права. Визначено місце місцевого самоврядування та інститутів локальної демократії в окремих європейських державах, європейському континенті в цілому та загальноцивілізаційному значенні з точки зору формування українського, європейського та світового конституціоналізму, процесів демократизації, глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, універсалізація, місцеве самоврядування, сучасний муніципалізм, муніципальне право, муніципальна влада, муніципальні права особи, децентралізація, централізація.

На нинішньому етапі розвитку світової цивілізації суспільство переживає процеси трансформації всіх сфер людського життя, у якому всеохоплююча інтеграція та інформаційно-комунікаційна революція створює об'єктивні передумови як для об'єднання людства та його духовного і матеріального розвитку, так і для його роз'єднання. При цьому вирішальний вплив має технологічний прогрес, пов'язаний із розвитком електронних засобів комунікації і обробки інформації. Кінець ХХ — початок ХХІ століття виявив основоположну тенденцію соціального розвитку людства, яка отримала назву глобалізації. Глобалізація являє собою процес, обумовлений об'єктивними факторами інтенсивного зближення і взаємодії різних частин цілісного світу. Разом із тим, із позитивними аспектами глобалізаційного розвитку виявилися і його суттєві проблеми.

Виникнення нового соціального поділу суттєво трансформує соціальні структурні відносини та впливає на загальну переоцінку цінностей як з боку індивіда, так і певних етнічних, релігійних, територіальних спільнот, у тому

числі й територіальних громад. Особливої уваги потребує вивчення соціокультурних, політичних, економічних детермінант, що спричиняють негативні прояви глобальних трансформацій. З одного боку, глобалізація відкрила людям нові можливості для новаторства й підприємництва, а також прискорила глобальне економічне зростання. З іншого, глобалізація має і негативні аспекти. Вона підсилює нерівність між багатими та бідними як всередині країн, так і поміж ними; вона викликає неправильний розподіл ресурсів між приватними і державними інтересами.

На практиці глобалізація виступає як економічний і науково-технічний процес і одночасно процес цивілізаційний, що має свої соціокультурні детермінанти. Саме тому, соціально-філософський дискурс визначається нагальною потребою розуміння головних закономірностей розвитку суспільства за умов глобалізаційних зрушень в економічному, політичному, соціальному й культурному житті в Україні та побудови громадянського суспільства і демократичної соціально-правової держави. Парадокси глобалізації не випадково є предметом гострих теоретичних суперечок, оскільки неоднозначність процесів, що розгортаються, неминуче відбивається на уявленнях про них.

Актуальність дослідження обґрунтовано також тим, що в сучасній науковій літературі відсутні відповіді на цілу низку політико-правових питань, які виникають у зв'язку з глобалізацією, оскільки основну увагу авторів зосереджено на економічній і культурній складовій глобалізації. Зокрема особливо актуалізується проблема розвитку демократичних процесів, конституційно-правової модернізації інститутів публічної влади в умовах світу, що глобалізується, як повинні реагувати національні держави на ситуацію, що складається. У який спосіб повинна себе позиціонувати Україна: як жертва глобалізації чи цілком достатньо усвідомлювати, що ми своєрідним чином вбудовуємося в глобальні світові порядки¹.

Незважаючи на формування глобалістичного дискурсу, конвенціалізація котрого свідчить про загальнонауковий інтерес до феномену глобалізації, розробка даної проблематики залишається фрагментарною. Особливо відчутний дефіцит належного осмислення глобалізації з точки зору теорії місцевого самоврядування, муніципального права та сучасного муніципалізму. Адже

¹ *Крисенко О.В.* Феномен глобалізації: концептуальні виміри, інституціональні структури та геоісторична динаміка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О.В. Крисенко. — Х., 2005. — 17 с.; *Мозговий О.Л.* Глобалізація як вимір сучасності: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О.Л. Мозговий. — К., 2007. — 19 с.; *Ороховська Л.А.* Світова спільнота в контексті глобалізаційних процесів: філософсько-історичний та соціокультурний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Л.А. Ороховська. — К., 2008. — 18 с.; *Ткачук Ю.В.* Глобалізація в сфері політики: інститути та механізми наддержавного впливу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Ю.В. Ткачук. — О., 2004. — 16 с.; *Фурса О.О.* Феномен глобалізму: український контекст : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О.О. Фурса. — Запоріжжя, 2011. — 20 с. та ін.

стрімкий розвиток муніципального права у сучасних демократіях, триумфальний рух принципів субсидіарності, регіоналізації та децентралізації, який відбувся у період після другої світової війни в Європі та США, породив тенденцію муніципалізації конституційного життя та правових систем у цілому. Свідченням тому є становлення системи муніципальних прав особи, механізмів їх гарантування та захисту, що є основою для соціального гомеостазису територіальної громади, який, з одного боку, є невід'ємною характеристикою організації та діяльності місцевого самоврядування на певній території та, з іншого боку, властивістю сучасного муніципального права, яке, у свою чергу, виконує специфічну гомеостазисну роль у процесах формування соціально-правової державності та громадянського суспільства².

Місцеве самоврядування, регіоналізація та децентралізація стають тепер провідними принципами демократичної внутрішньої та зовнішньої державної політики та конституційно-правового регулювання у розвинутих зарубіжних країнах. У світі все більше відбувається усвідомлення того, що надмірний централізм не змінює держави, а веде до нездатності державного апарату та фактичної девальвації конституційних норм. Так, основна спрямованість принципу субсидіарності у ХХ ст. полягала у подоланні фашистських і соціалістичних тенденцій, захисті автономії особи та права на самоврядування низових політичних одиниць — територіальних громад. Субсидіарність організації влади тим самим протиставлялася тенденціям у напрямі авторитарної централізованої держави. Субсидіарність розглядалася як передумова устрою, що базується на свободі: держава, яка дотримується принципу субсидіарності, гарантує своїм громадянам свободу і незалежність; вона гарантує місцеве і регіональне самоврядування. Захист свободи через реалізацію принципу субсидіарності нині проголошується однією з традиційних цінностей європейського політичного устрою. З одного боку, визнання та гарантування широкого каталогу прав територіальних колективів у демократичних країнах створює умови для формування в них моделі так званої «муніципальної держави», а, з іншого — розвинуте місцеве самоврядування бачиться як «запускаючий інструмент» процесу євроінтеграції, транскордонного та міжконтинентального співробітництва.

У силу цього можна говорити про колосальну роль сучасного муніципального права в умовах глобалізації. Сьогодні особливо актуалізується питання про процеси визнання, становлення та перманентного розвитку муніципалізму, місцевого самоврядування та інститутів локальної демократії в окремих європейських державах, європейському континенті в цілому та загальноцивілізаційному значенні з точки зору формування українського, європейського та світового конституціоналізму, процесів демократизації, глобалізації та європейської міждержавної інтеграції. Саме у цьому аспекті й варто розуміти зафіксований у преамбулі Європейської Хартії місцевого самоврядування мотив її

² Зайцева І.О. Конституційно-правове забезпечення статутної нормотворчості у місцевому самоврядуванні в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / І.О. Зайцева. — Маріуполь, 2013. — С. 4.

прийняття: «охорона і посилення місцевого самоврядування в різних країнах Європи є важливим внеском у розбудову Європи на принципах демократії і децентралізації влади».

Фундаментальні принципи демократії, верховенства прав і свобод людини, визнання місцевого самоврядування, а також акумульований світовий досвід організації та функціонування муніципальної влади, знайшли своє закріплення у так званих міжнародно-правових стандартах місцевого самоврядування, використання яких у процесах формування європейського муніципального права та нормативному регулюванні організації та функціонування місцевого самоврядування в окремих зарубіжних країнах є дуже своєчасним. Інтеграція цих держав у світове співтовариство накладає на них певні обов'язки з реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань не тільки на міжнародній арені, але й усередині кожної країни.

У сучасних міжнародно-правових стандартах локальної демократії доволі рельєфно відображене її значення в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції, зокрема безпосередньо зазначається, що міждержавні угоди, які укладаються у сфері місцевого самоврядування, прямо обумовлені прагненням до досягнення «більш сильної єдності» між державами (Преамбула Європейської Хартії місцевого самоврядування); стверджується, що вони приймаються зі спеціальною метою — «бути для всіх націй стандартом, до якого слід прагнути, намагаючись досягти більш демократичного процесу, поліпшуючи, таким чином, добробут свого населення» (Преамбула Всесвітньої Декларації місцевого самоврядування) або зазначається, що метою їх ухвалення є «сприяння економічному та соціальному прогресу прикордонних регіонів і зміцненню солідарності, яка об'єднує народи Європи» (Преамбула Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями).

Преамбула проекту Всесвітньої хартії місцевого самоврядування взагалі починається з нагадування, що принцип, закріплений у Загальній декларації прав людини, а саме в її статті 21, згідно якого воля народу має бути основою влади органів управління всіх рівнів, а місцева демократія є основоположним правом. Враховуючи, що «місцеве самоврядування є необхідним елементом демократичної організації державного та суспільного життя кожної держави-учасниці СНД» та «усвідомлюючи необхідність спільних зусиль усіх держав-учасниць СНД у підтримку реалізації демократичних принципів місцевого самоврядування та створення його дієвих гарантій», було прийнято і Декларацію про принципи місцевого самоврядування у державах-учасниках СНД.

Слід зазначити, що особливістю місцевого самоврядування та муніципальної демократії як відкритої та самостійної системи, яка породжена громадянським суспільством та пов'язана з його політичною системою мережею безкілечних прямих та зворотних зв'язків, є циклічно-хвильовий характер її існування та розвитку. Місцеве самоврядування є органічною частиною оточуючого середовища та втілює у собі всю його багатогранність. Його еволюція — це тривалий, розтягнутий у часі та просторі процес, який складається із сукупності

історичних етапів, критеріями виділення яких як правило є різкі, переломні моменти у розвитку суспільства і держави, демократії та владних інститутів, які були викликані сукупністю загально цивілізаційних, державних та регіональних, внутрішніх та зовнішніх, політичних, економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших тенденцій і процесів, які детермінують можливість виникнення, визнання та розвитку місцевого самоврядування у конкретній державі.

Саме місцеве самоврядування оптимально фіксує у собі як елементарні проблеми людської життєдіяльності, так і політичні, економічні, духовно-моральні цінності та соціальні досягнення людства у будь-якій галузі суспільного розвитку. В силу цього, відносно невеликі територіальні розміри територіальних громад, локальність діяльності їх органів, здебільшого безпосередній характер взаємовідносин жителів між собою та з органами місцевого самоврядування, природний характер проблем життєдіяльності — усе це в цілому обумовлює особливу муніципальну соціальність. Адже народження людини, її здоров'я, дорослішання, навчання, працевлаштування, шлюб та сім'я, старіння, смерть — у рамках цих життєвих циклів в основному замикається життєдіяльність місцевого співтовариства.

Важливість та актуальність проблематики прав людини в умовах глобалізації не треба доводити, оскільки права людини є органічним компонентом демократичного політичного простору, інструментом гуманізації суспільних відносин, формування творчої особистості та становлення постіндустріального людства. На права людини покладають вирішення ряду внутрішніх, міжнародних та глобальних завдань. Права знаходять свою присутність практично в кожній сфері життєдіяльності людини, відображаючи її життя в особливому якісному стані, пов'язаному із затвердженням у громадській свідомості та практиці ідеї свободи особистості.

Прикладом тому є положення Стамбульської декларації з проблем поселень людей, де, стосовно до конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля йдеться про його муніципально-правову модифікацію в обов'язок держав-учасників цього документу забезпечити «особливі потреби жінок, дітей та молоді у надійних, здорових і безпечних умовах життя». З цією метою, держави-учасниці цього документу взяли на себе зобов'язання «добиватися покращення умов життя в населених пунктах такими засобами, які відповідають місцевим потребам та реальностям», а також визнали «необхідність аналізу глобальних економічних, соціальних та екологічних тенденцій в цілях утворення більш досконалого середовища мешкання для всіх людей». Також держави-учасники зобов'язуються «сприяти наданню повноцінного доступу людям з фізичними вадами, а також статевого рівноправ'я для участі в політичних акціях, програмах та проектах з питань житла та життєздатного розвитку поселень людей» (п. 7.).

Доволі рельєфно ілюструє проблему реалізації права на участь у місцевому самоврядуванні в умовах глобалізації екстраполяція на локальний рівень загальноновизнаного у сучасному світі принципу рівності чоловіка та жінки. Так,

у частині 10 Всесвітньої декларації Міжнародного союзу місцевих органів влади про роль жінки у місцевому самоврядуванні закріплено, що система місцевого управління займає унікальне положення з точки зору сприяння боротьбі за гендерну рівність на глобальному рівні та може зробити серйозний вплив на положення жінок та ситуація в галузі гендерної рівності в усьому світі; представляє собою рівень керівництва, найбільш близький до громадян, діючи у якості надання послуг та працедавця. У частині 12 документу вказується й наступний мотив розробки цього документу: «з метою утворення стійких, заснованих на принципах рівноправ'я та демократії місцевих органів управління, де б жінки і чоловіки мали рівний доступ до процесу прийняття рішень, рівний доступ до послуг і рівний статус в процесі надання цих послуг, гендерна проблематика має бути включеною у всі сфери директивної й управлінської діяльності місцевих органів управління».

Наведемо й інші приклади. Так, країни-учасники Декларації про міста та інші населені пункти в новому тисячолітті, вважаючи за необхідне за допомогою відповідних механізмів забезпечити щоб жінки відігравали ефективну роль у прийнятті рішень місцевими органами влади (п. 39), заявили про свою дотриманість меті забезпечення гендерної рівності у розвитку населених пунктів та сповнені рішучості підтримувати гендерну рівність та розширення можливостей жінок у якості ефективних способів боротьби з бідністю та стиmulювання розвитку населених пунктів, які будуть по справжньому стійкими. «Ми далі беремо на себе зобов'язання формулювати та зміцнювати політику та практику забезпечення повної та рівноправної участі жінок у плануванні населених пунктів та прийнятті рішень», — зазначалося у Декларації.

Ці та інші приклади свідчать, що міжнародно-правове визнання існування у людини невідчужуваних, природних прав і свобод, закріплене за допомогою прийняття міжнародних норм профільного характеру, що містяться в міжнародних актах, привело до формування і чіткого визначення їх мінімуму, незнижуваного на національному рівні. У цьому аспекті місцеве самоврядування, як феномен сучасного конституціоналізму та універсальна форма реалізації практично всіх прав людини, об'єктивно виступає фактором інтернаціоналізації національного та конституціоналізації міжнародного правопорядків³. По суті сьогодні можна спостерігати глобалізацію доктрини муніципального права та місцевого самоврядування, а також прав людини у муніципально-правовому вимірі їх реалізації.

На наш погляд, в умовах глобалізації, інформатизації та розвитку сучасних засобів комунікації муніципальне право стає нормативно-правовим інструментом реалізації одного з головних завдань сучасності — поєднання в єдине ціле інтересів держави, суспільства та особи, оскільки головний сенс та сутність місцевого самоврядування полягають у тому, щоб на рівні кожної окремо взятої особи здійснювати гармонізацію прав та свобод людини і громадянина з інте-

³ Баймуратов М. Місцеве самоврядування як фактор інтернаціоналізації національного та конституціоналізації міжнародного правопорядків / М. Баймуратов // Юридичний журнал : Аналіт. матеріали. Коментарі. Судова практика. — 2011. — № 12. — С. 24–31.

ресами держави та суспільства. У цьому контексті, варто відзначити й те, що серед багатьох турбот сучасного суспільства одна з найгостріших проблем — проблема відчуження людей, ксенофобія, патологічний егоцентризм та індивідуалізм. У поєднанні з гострими кризовими явищами в економічному та політичному житті ця проблема спричиняє існування цілої низки песимістичних поглядів на долю людства взагалі, свідченням чого є офіційно визнана ООН «стратегія виживання». Людська цивілізація протягом своєї історії нагромадила цінний досвід подолання ворожнечі і взаємоненависті, досвід, який акумулювався в такій соціальній та духовній цінності, як людська солідарність. Головним засобом забезпечення солідарності стає культура людських взаємин, цивілізований спосіб спілкування, або так звана «комунікативна культура»⁴. В змістовно-термінологічному сенсі поняття «комунікація» перебуває в одному ряду з близькими за змістом поняттями «взаємодія» (взаємини), «людські стосунки», «взаємообумовленість», «взаємовплив» тощо, зміст яких оптимально характеризує процеси самоорганізації людей за місцем проживання.

Культура комунікацій, що базується на принципах пріоритету соціальних, тобто суспільно-значимих інтересів, діалогічних, рівноправних стосунках, синтезі індивідуальних свобод та спільної відповідальності, перетворюється на рубежі XX та XXI століть на одну з домінант суспільного життя, на загальнолюдську норму мислення та поведінки, на «світову етику». У цьому аспекті необхідно усвідомлювати, що перспективи модернізації соціально-економічної, політичної, правової, духовно-культурної та інших систем українського суспільства у даний час визначаються не тільки об'єктивними закономірностями інноваційного розвитку держав в умовах глобалізації та європейської міждержавної інтеграції, процесами зближення правових систем сучасності, а й необхідністю врахування та гармонізації у процесі формування вітчизняного конституціоналізму локального-особистісного фактора та різноманітних особистісних та колективних, місцевих, регіональних і державних інтересів, розмаїття історичних, національно-культурних та інших особливостей розвитку територіальних громад як первинної суб'єктної основи муніципальної влади, яка у сучасному світі закономірно визнається основою будь-якого демократичного ладу.

Ілюстративними у цьому аспекті є положення Всесвітньої декларації місцевого самоврядування про те, що «зміцнення місцевої влади зміцнює націю в цілому шляхом забезпечення ефективнішої та демократичнішої суспільної політики», а також зафіксовані у преамбулі Європейської ландшафтної конвенції мотиви прийняття цього документу, що орієнтують держави-учасниці на те, що вони повинні усвідомити, що «ландшафт сприяє формуванню місцевих культур і є основним компонентом європейської природної та культурної спадщини, який сприяє добробуту людей та консолідації європейської ідентичності» та необхідність визнання того, що «ландшафт є важливою складовою якості життя людини всюди: в містах і сільській місцевості, у занедбаній

⁴ Сарновська С.О. Сучасна соціальна комунікативна культура (філософсько-методологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / С.О. Сарновська. — К., 2000. — С. 1.

місцевості та місцевості високої якості, в місцевості виняткової краси та в звичайній місцевості».

Цікавими є й положення Європейської хартії про участь молоді в муніципальному та регіональному житті, у якій вказується, що «залучення молоді до «суспільних справ» на місцевому рівні дозволяє їй жити повноцінним життям в її муніципалітеті або регіоні, а не знаходитися на його узбіччі. Це є однією з головних умов, якщо молоді люди дійсно бажають спільно брати участь у житті їхніх вулиць, кварталів, муніципалітетів або регіонів і відігравати активну роль у соціальних трансформаціях. Як один із факторів її соціальної інтеграції, участь молоді у «суспільних справах» на місцевому рівні допомагає їй долати протиріччя сучасного життя: з одного боку, беззмінність її замкнутість, з іншого, суспільна активність і бажання «змінювати речі».

Зазначені приклади значною мірою вказують на місце місцевого самоврядування у процесах глобалізації та міжнародної міждержавної інтеграції. Муніципальне право та дієздатне місцеве самоврядування є одним з тих атрибутів сучасного конституціоналізму та соціально-правової демократичної державності, що, у контексті європейського вектору розвитку української держави, вимагає свого усебічного конституювання та інституціоналізації на принципах гуманізму, людського виміру влади та верховенства права.

У сучасних цивілізованих демократичних державах муніципалізм та реальне місцеве самоврядування оцінюється як історично еволюційний і закономірний етап лібералізації та демократизації суспільно-політичного життя, що детермінується об'єктивними потребами розвитку соціуму і необхідністю вироблення гарантів соціального функціонування. Адже визнання державою інститутів місцевого самоврядування стало гаслом реформаторських дій усіх без виключення постсоціалістичних держав Європи, у тому числі й України. Так, проектом Концепції внесення змін до Конституції України⁵, який 21 червня 2013 р. прийняла за основу Конституційна Асамблея, утворена у 2012 році Президентом України⁶, встановлюється, що «метою конституційної реформи є створення ефективної системи місцевого самоврядування, здатної гарантувати найвищу соціальну цінність людини, створити оптимальні умови для її життєзабезпечення та гармонійного розвитку, а також забезпечити комплексний та стабільний розвиток територіальних громад, районів та регіонів України на основі найповнішого використання їх потенціалу, збалансування і вирівнювання регіонального розвитку».

У контексті питань, порушених у даній статті, варто зазначити, що серед шляхів розв'язання проблеми конституційної модернізації місцевого самоврядування розробники проекту Концепції на перше місце поставили необхідність «приведення конституційно-правової основи місцевого самоврядування у від-

⁵ Концепція внесення змін до Конституції України [Електронний ресурс] // Дискусійний форум Конституційної Асамблеї. - Режим доступу: <http://cau.in.ua>

⁶ Указ Президента України «Про Конституційну Асамблею» від 17 травня 2012 року № 328/2012 [Електронний ресурс] // Офіційне представництво Президента України. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14752.html>

повідність із документами Ради Європи та Європейського Союзу, насамперед Європейської хартії місцевого самоврядування та відповідних протоколів до неї, які визначають поняття та принципи місцевого самоврядування, регіональної політики і розвитку». Попри безумовне позитивне навантаження зазначених моментів, такого роду концептуальні орієнтири є тими зобов'язаннями, які вже багато років українська держава брутально не виконує, порушуючи і принципи міжнародного права (*pacta sunt servanda*), так і національне законодавство, враховуючи, що після ратифікації Верховною Радою України у 1997 р., положення Європейської хартії місцевого самоврядування стали нормою внутрішнього законодавства.

На наш погляд, в сучасних умовах конституційно-правової модернізації, як на стадії конституційно-проектних робіт, так і, особливо, в процесі прийняття остаточної редакції оновленої Конституції, конституцієдавець має бути набагато «вимогливішим» до себе, орієнтуючись і на інші європейські стандарти локальної демократії та прав людини, зокрема, такі як Європейська хартія про участь молоді в муніципальному та регіональному житті та Європейська конвенція про участь іноземців в громадському житті на місцевому рівні. Необхідно враховувати й ті тенденції, які існують у сучасному світі в цілому, у першу чергу розробку в рамках ООН таких документів, як Всесвітня хартія місцевого самоврядування та Декларація про норми раціонального керівництва містами: на шляху до створення «міста для всіх», проекти яких були представлені у Найробі ще у травні 2000 р. Всесвітня хартія та декларація - це два взаємодоповнюючих документи, які міститимуть фундаментальні засади муніципальної демократії та прав людини в умовах глобалізації, взаємодії територіальних громад з державою та інститутами громадянського суспільства.

Слід констатувати, що модель децентралізації та деконцентрації публічної влади в Україні, яка пропонується сьогодні, характеризується фактичною імплантацією місцевого самоврядування до матерії державного управління, тотальною залежністю від держави та відсутністю політичних, економічних, управлінських амбіцій. Місцеве самоврядування за такого варіанту політико-правового оформлення поєднує в собі властивості правоздатності муніципальних самоврядних колективів та реальної спроможності публічної державної влади, допускає можливість не тільки юридичного, але й адміністративного втручання в свою діяльність, що в цілому суперечить загально визнаним принципам та міжнародним стандартам місцевого самоврядування.

Сучасна модель місцевого самоврядування в Україні останнім часом переживає фазу своєї своєрідної деградації та мутації, поступово трансформуючись на патерналістську модель самоврядування, яка за своїм духом близька до радянської моделі місцевої влади. А за таких умов виникає небезпека кардинальної трансформації у цьому напрямі і всієї політичної системи в Україні. У силу цього, особливої актуальності набуває проблема концептуального осмислення сутності, змісту, принципів та функцій сучасного муніципалізму, формування національної муніципальної доктрини, її змістовного наповнення та перспективного розвитку, у тому числі у контексті глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

А.В. Батанов

*доктор юридических наук, профессор,
старший научный сотрудник
Института государства и права
им. В.М. Корецкого НАН Украины*

Статья посвящена исследованию процесса глобализации на современном этапе общепланетарного социального развития. Утверждается, что глобализация как объективный и неизбежный процесс развития социума предопределяет ориентацию Украины на интеграцию с международным сообществом и включение в глобализационные процессы общепланетарного масштаба во всех сферах жизнедеятельности общества. Выделены основные сущностные аспекты процесса глобализации с точки зрения развития современного муниципального права. Показано значение местного самоуправления и институтов локальной демократии в отдельных европейских государствах, европейском континенте в целом и общецивилизационном значении с точки зрения формирования украинского, европейского и мирового конституционализма, процессов демократизации, глобализации и европейской межгосударственной интеграции.

Ключевые слова: глобализация, интеграция, универсализация, местное самоуправление, современный муниципализм, муниципальное право, муниципальная власть, муниципальные права личности, децентрализация, централизация.

LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

O. Batanov

*Doctor of Sciences (Law), Professor,
Senior Researcher of the V. M. Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences of Ukraine*

The article is sanctified to research of process of globalization on the modern stage of general planetary social development. It becomes firmly established that globalization as an objective and inevitable process for any of countries predetermines the orientation of Ukraine on integration with international association and including in the global processes of planetary scale in all spheres of vital functions of society. The basic aspects of process of globalization are distinguished from the point of view of development of modern municipal law. The value of local self-government and institutes of local democracy is shown in the separate European states, European continent on the whole and general civilization value from the point of view of forming Ukrainian, European and world constitutionalism, processes of democratization, globalization and European intergovernmental integration.

Key words: globalization, integration, universalization, local self-government, municipal law, modern municipalism, municipal power, municipal human rights, decentralization, centralization.

НАУКОВА ШКОЛА ЯК ФОРМА РОЗВИТКУ НАУКИ ТРУДОВОГО ПРАВА

С.В. Вишновецька

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права і процесу
Юридичного інституту,
Національний авіаційний університет,
vyshnsv@ukr.net*

У статті проаналізовано поняття, характерні ознаки та компоненти наукової школи. Досліджено роль наукової школи в забезпеченні наступності досвіду і знань, єдності традицій і новаторства. Визначено основні проблеми, які потребують свого вирішення науковою школою в галузі трудового права.

Ключові слова: наукова школа, наука трудового права, наступність досвіду і знань, традиції, новації.

Звернення до дослідження проблем юридичної науки ніколи не втратить своєї актуальності. Одним із загальних принципів правотворчості є науковість, тобто ефективне використання досягнень юридичної та інших наук при складанні проектів нормативних актів, проведенні їх незалежної наукової експертизи. Як ніколи раніше функціонування і розвиток науки детерміновані практичними і соціальними потребами суспільства. Формування інформаційного суспільства здійснює істотний вплив на визначення тенденцій розвитку трудового права, акцентує увагу на проблемах інтеграції науки і освіти. Одним із визначальних параметрів, які характеризують можливість науки вирішувати майбутні проблеми, є забезпеченість науковими кадрами з урахуванням факторів, що перешкоджають втраті наукового потенціалу.

Проблеми юридичної науки були предметом дослідження Ю.С. Шемшученка¹, Н. Багай². Окремі аспекти науки трудового права досліджували О.І. Процевський³, С.Ю. Головіна⁴, А.М. Лушніков⁵ та інші вчені. Водночас потребує дослідження наукова школа як форма розвитку науки трудового права, чому, власне, й присвячена ця стаття.

¹ Шемшученко Ю.С. Академічна юридична наука: історія і сучасність / Ю. С. Шемшученко // Право України. — 1998. — № 11. — С. 3–16.

² Багай Н. До поняття юридичної науки / Н. Багай // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 35. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. — С. 38–44.

³ Процевський О. Про предмет трудового права України / О. Процевський // Право України. — 2001. — № 12. — С. 81–86.

⁴ Головіна С.Ю. Понятійний апарат трудового права / С.Ю. Головіна. — Екатеринбург: УрГЮА, 1997. — 180 с.

⁵ Лушников А.М. Наука трудового права России. Историко-правовые очерки в лицах и событиях / А.М. Лушников. — М.: Проспект, 2003. — 304 с.

Науку трудового права можна визначити як сферу інтелектуальної людської діяльності, продуктом якої є система знань про трудовправові явища, їх сутність, об'єктивні властивості, закономірності виникнення, будови, змісту, функціонування, взаємодії та розвитку, сформовану з допомогою відповідних методів, засобів і прийомів пізнавальної діяльності.

А.М. Лушніков слушно вказував на те, що поняття «школа», в тому числі стосовно права, є неоднозначним. По-перше, під нею розуміють напрямки наукової думки і педагогічної практики, створені окремими провідними вченими або групами вчених, які поділяють схожі методологічні установки (наприклад, історична школа права). По-друге, досить часто обмежуються лише національними школами права. Обидва ці підходи обґрунтовані. По-третє, наукові школи прив'язують до певних університетських міст, наукових центрів чи навіть регіонів. На думку автора, російську школу утворюють три компоненти: 1) особистісний (вчителі, учні, адміністрація, технічний персонал навчального закладу, науково-дослідних установ тощо); 2) матеріальний (матеріальна база навчального процесу); 3) соціокультурний (соціальне і культурне середовище в місті або населеному пункті, де розташований навчальний заклад чи навчальна установа)⁶.

Загалом поділяємо таку позицію, але вважаємо, що варто виділити ще методологічний компонент, який охоплює методологічний підхід до вирішення наукових проблем, світоглядну позицію дослідника, методика і техніку дослідницької діяльності. Саме цей компонент, на нашу думку, значною мірою визначає результати пізнавальної діяльності, в якій тісно взаємопов'язані предметна і методологічна складові.

Наукова школа — це сукупність осіб, пов'язаних формальним або неформальним учнівством, і об'єднаних спільною науковою ідеологією. Термін «наукова ідеологія» позначає в даному випадку сукупність ідей, які визначають: 1) підхід ученого до вибору проблеми дослідження; 2) спосіб постановки завдань і підхід до їх вирішення; 3) розуміння змісту і цілі наукової роботи. При цьому наукову ідеологію не можна підмінити науковою тематикою чи методикою. Адже не будучи пов'язаним формальним учнівством або зовсім відхилившись від тематики вчителя, дослідник може зберегти належність до наукової школи, сприйнявши наукову ідеологію цієї школи.

К.Л. Томашевський під науковою школою (в інтегративному ключі) розуміє колектив учених, викладачів, аспірантів, здобувачів, а в окремих випадках і обдарованих студентів, об'єднаних спільними науковими цілями під керівництвом одного або декількох лідерів для вирішення науково-дослідницьких задач (інколи формалізованих у науково-дослідницьку програму), який бере участь у підготовці наукових кадрів і (або) розвиває один або декілька спільних наукових напрямків⁷.

⁶ Лушников А.М. О пермской школе трудового права / А.М. Лушников // Вестник Пермского университета. Юридические науки. — 2010. — Выпуск 1 (7). — С. 8.

⁷ Томашевский К.Л. Роль личностей в становлении белорусской научной школы трудового права / К.Л. Томашевский // Актуальні проблеми трудового права і права соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. учасн. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 27–28 вересня 2013 р.) / за ред. В.В. Жернакова. — Х.: Право, 2013. — С. 282.

На думку В.М. Гураш, ознаки, які характеризують поняття «наукова школа», можна об'єднати у дві групи: формальні і змістовні⁸.

Змістовні ознаки вказують на сутнісну узгодженість наукових досліджень у науковій школі, до них належать: спільність основного кола завдань, які вирішують у науковій школі, для всіх її представників; спільність принципів і методологічних прийомів вирішення завдань; створення і втілення у життя наукової програми, основою котрої є незмінні принципи, моделі і понятійно-термінологічний апарат; запровадження групи нових категорій і понять, що ґрунтовніше відображає природу досліджуваних явищ; інтегрування усіх напрацювань у вигляді непересічного наукового напрямку.

Загалом погоджуючись із запропонованими ознаками, зауважимо, що для запровадження групи нових категорій потрібно мати вагомі підстави. Тому це не може бути характерною змістовною ознакою наукової школи. Хоча особливістю сучасного періоду розвитку науки трудового права виступає переосмислення багатьох усталених понять, категорій методологічного порядку, що мають теоретичну і практичну значимість. Не зовсім зрозумілою є така змістова ознака, запропонована автором, як «інтегрування усіх напрацювань у вигляді непересічного наукового напрямку», адже дослідницька робота починається з постановки проблеми. Тому науковий напрям є визначальним для наукових досліджень.

Формальні ознаки автором поділяються на організаційні і матеріальні. Організаційні ознаки наукової школи трудового права характеризують її структуру, це зокрема: наявність засновника; керівника; дослідницького колективу вчених-трудоиків; структурного підрозділу на базі наукової чи науково-навчальної установи. Матеріальні ознаки наукової школи трудового права відображають об'єктивовані результати діяльності її учасників, а саме: підготовка наукових кадрів; наукові праці з трудового права, у тому числі захищені дисертації; навчальні праці; громадське визнання; участь у нормотворчій роботі. Остання ознака є обов'язковою для існування саме правничої наукової школи. Ця риса стосується практичного значення наукової школи трудового права, реалізації результатів наукової діяльності її учасників. Автор наголошує, що лише наявність усіх зазначених організаційних і матеріальних ознак у поєднанні дозволяє говорити про існування такого явища, як наукова школа трудового права. Формування наукової школи трудового права зумовлено якісним переродженням здобутків окремих науковців в організаційну структуру.

Отже, наукова школа — це творча співдружність учених, об'єднаних спільністю методологічних підходів до вирішення наукових проблем, стилю науково-дослідної роботи, спільністю наукового мислення, ідей і методів їх реалізації.

Наукову школу характеризує своєрідність наукового мислення і особливості підходу до вирішення наукових проблем. Школа здійснює вплив не лише на розробку окремих наукових напрямків чи проблем, а й на розвиток цілих наукових дисциплін, на науковий потенціал країни, забезпечуючи підготовку вче-

⁸ Гураш В.М. Становлення та розвиток трудового права в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук / В.М. Гураш. — Львів, 2013. — С. 145–147.

них досить широкого профілю, здатних до самостійної дослідницької роботи. Цей колектив зв'язаний спільністю принципів і методологічних основ вирішення наукових завдань, забезпечує для своїх членів постійний розвиток і вдосконалення їх знань, створює умови, необхідні для вільного і творчого прояву індивідуальних здібностей кожного члена колективу. Наукова школа — це своєрідний спосіб мислення і дії в науці, в підході до вирішення будь-яких наукових проблем.

Отже, характерними ознаками наукової школи є: 1) спільність принципів і методологічних основ вирішення наукових проблем; 2) значний вплив на розвиток науки шляхом підготовки висококваліфікованих кадрів учених, здатних до самостійної дослідницької діяльності; 3) наступність наукових знань, яка забезпечується властивою для істинних наукових шкіл здатністю зберігати «життєдіяльність», тобто здійснювати вплив на розвиток науки тривалий час, інколи протягом життя декількох поколінь. Наукова школа — це форма, в рамках якої відбувається передача навиків і методів дослідницької роботи, а також підготовка наукових кадрів.

Основними доробками наукової школи вважаються: найважливіші фундаментальні і прикладні дослідження у визначених наукових напрямках; підготовка наукових кадрів за науковими напрямами школи; наукові видання (монографії, наукові статті, підручники, навчальні посібники та методичні розробки); громадське визнання досягнень представників школи; участь у наукових форумах міжнародного рівня; залучення до наукової діяльності за напрямами школи студентів, аспірантів, докторантів.

Стимулюючи самостійність молодих учених, виховуючи в них ініціативу і високі моральні якості, наукові школи забезпечують наступність у розвитку знань як одну із закономірностей розвитку науки. Будь-яка закономірність пов'язана з повторюваністю явищ. Під закономірностями розвитку науки розуміють усталені тенденції, які проступають у її розвитку, або істотні зв'язки, що простежуються між етапами, стадіями і фазами цього розвитку. Однією із загальних закономірностей розвитку науки трудового права і є наступність у розвитку наукових знань.

Закономірність наступності у розвитку наукових знань характеризує наступність у розвитку наукових теорій, ідей і понять, методів і засобів наукового пізнання. Адже кожна вища сходинка у розвитку науки виникає на основі попередньої сходинки із збереженням всього цінного, що було накопичено раніше.

Необхідною умовою наукової праці є наступництво між особистою науковою роботою і уречевленою в раніше виконаних дослідженнях. Саме тому в організації наукової роботи значну роль відіграє вивчення спадщини попередників, ознайомлення з методами їх роботи. Необхідним напрямком підготовки наукових кадрів є знання історії науки. Адже в науці жодне покоління не починає і не повинно починати заново. Попередні досягнення стають вихідним пунктом подальшого розвитку засобів і методів пізнання, систем знань, ідей, напрямків, пошуків.

Водночас цілком поділяємо позицію І.Г. Герасимова про те, що оволодіння досвідом попередніх поколінь дослідників не можна зводити до вивчення готових результатів. Історія дозволяє засвоїти ідеї і творчі досягнення вчених минулого, проаналізувати зміни, що відбуваються всередині науки, виникнення «точок росту», проникнути в творчу лабораторію класиків науки⁹.

Підготовка нових поколінь учених не зводиться лише до передачі їм певних знань і умінь, а передбачає й засвоєння ними ідеалів і цінностей науки, того, що називають етосом науки. Однією з важливих норм етосу науки є необхідність з належною повагою ставитись до спадщини науки минулого і спиратись у своїй діяльності на отримані нею результати.

Запозичуючи досягнення попередньої епохи, наука безперервно рухається далі. Проте це не механічне, некритичне запозичення, просте перенесення старих ідей у нову епоху, пасивне запозичення повністю всього змісту використовуваних теорій, гіпотез, методів дослідження. Воно обов'язково включає в себе момент критичного аналізу і творчого перетворення. Наступність являє собою органічну єдність двох моментів: спадкування і критичного перетворення¹⁰.

Процес наступності в науці виражається в термінах «традиція» (старе) і «новація» (нове). Це дві протилежні діалектично пов'язані сторони єдиного процесу розвитку науки: новації виростають з традицій.

Традиція розглядається як специфічний прояв у суспільстві універсального принципу збереження, пов'язаного з історичною повторюваністю, що детермінує дії минулого на сьогодення й майбутнє¹¹.

Засновником учення про наукові традиції є Т. Кун. У науковій школі величезну роль відіграє досвід, який безпосередньо передається від учителя до учня. Саме тому наукові школи мають, як правило, певне географічне положення.

Традиції в науці — це знання, накопичені попередніми поколіннями вчених, які передаються наступним поколінням і зберігаються в конкретних наукових співтовариствах, наукових школах, напрямках, окремих науках і наукових дисциплінах. Новація (у найширшому розумінні) — це все те, що виникло вперше, чого не було раніше¹². Новації можуть полягати у постановці нових проблем, у побудові нової класифікації, в розробці нових експериментальних методів дослідження, у виявленні нових явищ. Наприклад, у науці трудового права збереглися традиційні концептуальні підходи до визначення трудових правовідносин. Традиційним є розуміння трудового права як самостійної галузі права, що регулює відносини, які виникають у сфері застосування найманої праці. Традиційно предмет регулювання трудового права — наймана, залежна

⁹ Герасимов И.Г. Научное исследование / И.Г. Герасимов. — М.: Политиздат, 1972. — С. 265–266.

¹⁰ Кохановский В.П. Философия для аспирантов: Учебное пособие. — Изд. 2-е / В.П. Кохановский, Е.В. Золотухина, Т.Г. Лешкевич, Т.Б. Фатхи. — Ростов/н/Д: Феникс, 2003. — С. 380.

¹¹ Плахов В.Д. Традиции и общество: опыт философско-социологического исследования / В.Д. Плахов. — М.: Мысль, 1982. — С. 33–35.

¹² Кохановский В.П. Философия для аспирантов: Учебное пособие. — Изд. 2-е / В.П. Кохановский, Е.В. Золотухина, Т.Г. Лешкевич, Т.Б. Фатхи. — Ростов/н/Д: Феникс, 2003. — С. 381.

праця. Таке розуміння предмета і, отже, сфери дії трудового права дотепер складає головний орієнтир у законотворчості і в правозастосуванні. Водночас новацією можна вважати виділення нового інституту загальної частини трудового права — права на інформацію суб'єктів трудового права і її захист (інформаційного трудового права), розуміння охорони праці як системи суспільних відносин, які покликані створити належне і здорове виробниче середовище та засоби праці для працівника, забезпечують нейтралізацію шкідливого впливу на працівника в процесі трудової діяльності, в тому числі забороняють негативний психологічний вплив на нього і полягають у забезпеченні організації професійної безпеки. В сучасній науці поняття умов праці не пов'язується винятково з дотриманням технічних чи санітарно-гігієнічних положень, а розглядається невіддільно від такої його складової як створення комфортних, сприятливих психологічних умов для працівників під час виконання ними своїх трудових обов'язків. Поряд з традиційними термінами широкого застосування набули терміни «соціальне партнерство», «соціальний діалог» тощо. Отже, закономірністю розвитку науки трудового права є наступність досвіду і знань, єдність традицій і новаторства.

Наступність свідчить про можливість використання найбільш оптимальних основних категорій, правил, прийомів, способів, принципів тощо у регулюванні трудових і тісно пов'язаних з ними відносин, і в цьому розумінні йдеться про збереження ціннісних елементів у трудовому праві. Тому наступність спостерігається насамперед у використанні тих положень, які складають основу правового регулювання трудових відносин, у збереженні найбільш ефективних норм трудового права.

Основними проблемами, які потребують свого вирішення науковою школою в галузі трудового права, є ефективність науки трудового права, її єдність і системність, сучасна трудовправа доктрина, особливості методології науки трудового права, тенденції розвитку науки трудового права, взаємозв'язок науки трудового права з філософією, соціологією, психологією та іншими науками, взаємодія науки трудового права України із зарубіжною наукою трудового права.

В сучасних умовах формування науково-правничих шкіл зумовлюється відходом від стереотипів попереднього періоду та орієнтацією на дослідження нових соціально-правових явищ, які прискорюють різні сфери розвитку в Україні, створення власне інноваційного продукту, використання якого дасть змогу в найкоротший строк досягти певного соціально-економічного прориву¹³.

Сьогодні однією з актуальних проблем можна назвати проблему взаємозв'язку традиційних підходів до дослідження трудовправових явищ із запитамі сучасності.

Як слушно зауважували російські вчені, для пострадянської науки трудового права актуальним практичним завданням стала розробка нової, в багатьох відношеннях принципово іншої концепції галузі трудового права. Критичне осмислення феномену радянського трудового права стимулювало нові підходи

¹³ *Андрейцев В.І.* Наукові та науково-правничі школи: стан та проблеми правового регулювання / В.І. Андрейцев. — К.: Знання, 2009. — С. 65.

в дослідженні проблем соціального призначення, принципів трудового права, включаючи принципи свободи договорів про працю, заборони дискримінації, правового статусу суб'єктів (індивідуальних і колективних), понятійного апарату галузі, соціального партнерства у сфері праці тощо¹⁴.

Юридична наука не завжди встигає за вимогами практики, яка нерідко створює малодосліджені сучасною юридичною наукою юридичні конструкції.

Отже, наукова школа є формою розвитку науки трудового права, самостійно формулює і підтримує власні наукові цінності і визначає напрямки, тематику і проблематику трудовправових наукових досліджень.

НАУЧНАЯ ШКОЛА КАК ФОРМА РАЗВИТИЯ НАУКИ ТРУДОВОГО ПРАВА

С.В. Вишневецкая

*кандидат юридических наук, доцент,
Национальный авиационный университет,
vyshnsv@ukr.net*

В статье проанализированы понятие, характерные признаки и компоненты научной школы. Исследована роль научной школы в обеспечении преемственности опыта и знаний, единства традиций и новаторства. Определены основные проблемы, требующие своего решения научной школой в отрасли трудового права.

Ключевые слова: научная школа, наука трудового права, преемственность опыта и знаний, традиции, новации.

THE SCIENTIFIC SCHOOL AS A FORM OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF LABOR LAW

S. Vyshnovetska

*PhD, professor assistant,
National Aviation University,
vyshnsv@ukr.net*

In article analyzed definition, characteristics and components of the scientific school. Investigated the role of the scientific school in the ensuring of the continuity of expertise, unity of tradition and innovation. Determined the main problems which are need to be resolved by the scientific school in the field of labor law.

Keywords: scientific school, science of labor law, continuity of expertise and knowledge, traditions, innovation.

¹⁴ Лушников А.М. Курс трудового права: Учебник: В 2 т. Т. 1. Сущность трудового права и история его развития. Трудовые права в системе прав человека. Общая часть. — 2-е изд., перераб. и доп. / А.М. Лушников, М.В. Лушникова. — М.: Статут, 2009. — С. 189–190.

ПІДСТАВА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СПІВУЧАСНИКІВ ЗЛОЧИНУ

О.О. Кваша

*доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу кримінального права,
кримінології та судоустрою,
Інститут держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
okvasha@bigmir.net*

У статті проаналізовано наукові позиції щодо підстави кримінальної відповідальності співучасників злочину. Піддано критиці теорію загального складу злочину при співучасті. Обґрунтовано положення, що підстава відповідальності співучасників злочину має властивості як акцесорного (несамостійного) характеру, так і незалежності відповідальності співучасників від дій виконавця.

Ключові слова: склад злочину, підстава, співучасть, рольовий розподіл відповідальності.

Підстава кримінальної відповідальності співучасників є однією з найбільш складних проблем кримінального права загалом, та інституту співучасті у злочині, зокрема. Панівним науковим поглядом на цю проблему є визнання підставою кримінальної відповідальності співучасників (як і злочину, вчиненого одноособово) складу злочину, передбаченого кримінальним законом. Проте, специфіка співучасті як об'єднання зусиль кількох осіб при вчиненні одного злочину обумовлює наявність певних особливостей підстави кримінальної відповідальності при співучасті.

Застосування системного підходу до співучасті обумовило позицію про існування «загального складу злочину». За М.С. Таганцевим, ознакою співучасті є солідарна відповідальність всіх за кожного і кожного за всіх, що й дозволило вченню про співучасть одержати значення самостійного інституту¹. Окремі сучасні українські та російські вчені також висловлюють подібні переконання. Так О.А. Арутюнов вважає, що встановлення загального складу злочину дозволяє обґрунтувати відповідальність співучасників (організатора, підбурювача, пособника), дії яких лише в сукупності утворюють склад злочину². Співучасть створює такі підстави кримінальної відповідальності, коли кожен співучасник відповідає за весь злочин, який є результатом інтегрованих дій усіх співучасни-

¹ Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая : в 2 т. / Н.С. Таганцев ; [сост. и отв. ред. Н. И. Загородников]. — М. : Наука, 1994. — Т. 1. — 1994. — С. 329.

² Арутюнов А.А. Системный подход к общей теории соучастия в преступлении / А.А. Арутюнов // Право и политика. — 2001. — № 10. — С. 69-70.

ків, а не лише за індивідуально вчинене ним; підставою кримінальної відповідальності співучасника злочину визначає «спільне вчинення діяння, яке містить всі ознаки складу злочину, передбаченого КК; співучасники (у тому числі виконавець) вчиняють злочин спільно, і тому не можна оцінювати їх діяння як самостійні; інститут співучасті дозволяє визначити коло осіб, відповідальних за *спільне, а не самостійне*, вчинення злочину»³. Ю.В. Абакумова також зазначає, що вина співучасників стає загальною і становить суб'єктивну підставу їх спільної відповідальності за спільно заподіяний злочинний результат⁴. Не можемо підтримати таку позицію, яка є результатом надмірного розширення меж кримінальної відповідальності. Співучасник відповідає за індивідуально вчинене і наслідок, заподіяний виконавцем, якщо він охоплювався його умислом. Тому ми погоджуємось із відомим ученим Ф.Г. Бурчаком у тому, що загального складу злочину в природі не існує⁵. Не можна визнавати, що спільність діяльності виключає самостійність та індивідуальність ідей кожного з учасників спільного злочину. Розгляд співучасті як системно-структурного утворення не передбачає відповідальності кожного співучасника за дії іншого чи інших. Співучасть як система базується на взаємодії, яка у свою чергу передбачає взаємовплив співучасників, поведінка кожного з них змінює поведінку інших. Саме в цьому полягає сутність співучасті з позицій системно-структурного підходу. Водночас суперечить основним принципам кримінального права позиція, що співучасть створює такі підстави кримінальної відповідальності, коли кожен співучасник відповідає за весь злочин, який є результатом інтегрованих дій усіх співучасників, а не лише за індивідуально вчинене ним. Насамперед, згідно з ч. 2 ст. 61 Конституції юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

Щодо проблеми підстави відповідальності співучасників переважають дві теоретичні конструкції: акцесорного (несамостійного) характеру співучасті й незалежності відповідальності співучасників від дій виконавця. Саме акцесорна природа співучасті є однією із найбільш відомих теорій співучасті у кримінально-правовій науці. Ця теорія виходить із несамостійного характеру співучасті, відповідальність усіх співучасників пов'язується із відповідальністю виконавця. Відмітимо близькість цієї концепції до попередньої. Так, на думку вчених, правознавець М.І. Ковальов висунув поняття загального складу злочину, саме захищаючи тезу про акцесорність співучасті⁶. Основні положення цієї теорії

³ Арутюнов А.А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Российской Федерации : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Арутюнов Александр Арташевич. — М., 2006. — С. 13, 19–20.

⁴ Абакумова Ю.В. Проблеми визначення ознак співучасті в теорії сучасного кримінального права / Ю.В. Абакумова // Держава та регіони. Серія : Право. — 2011. — №. 4. — С. 117.

⁵ Бурчак Ф.Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы / Бурчак Ф.Г. — К. : Вища школа, 1986. — С. 156.

⁶ Ковалёв М.И. Соучастие в преступлении: В 2 ч. / Свердловск: СЮИ, 1962. — Ч. 2: Виды соучастников и формы соучастия в преступной деятельности. — С. 98–101, 135–141; Курс советского уголовного права (часть общая) : в 2 т. / [отв. ред. Н. А. Беляев, М.Д. Шаргородский]. — Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968—____. — Т. 1. — 1968. — С. 590.

можна згрупувати так: підставою кримінальної відповідальності співучасників є діяння виконавця, що має ознаки складу злочину, передбаченого КК; співучасник притягається до відповідальності за тією статтею, що й виконавець.

Однак правильною є позиція Ф.Г. Бурчака про те, що не можна говорити про відповідальність співучасника за дії виконавця без виникнення суперечності з основними ідеями кримінального права і правосуддя⁷. Тому багато науковців дотримується думки про самостійну відповідальність кожного співучасника. Ще в середині минулого століття констатувалося, що підстава кримінальної відповідальності — єдина для всіх форм злочинної діяльності, кожна особа, діє вона сама чи спільно з іншими особами, вчиняючи злочин, тим самим створює підставу своєї кримінальної відповідальності⁸. У сучасній кримінально-правовій науці України також превалює така позиція: «кримінальна відповідальність співучасників ґрунтується на теорії автономної (самостійної) відповідальності кожного співучасника злочину за вчинене»⁹.

Підстава кримінальної відповідальності у всіх формах злочинної діяльності має індивідуальний характер. Кожна особа, що діє спільно з іншими особами при вчиненні злочину, створює підставу для кримінальної відповідальності. Тому для притягнення співучасника до відповідальності необхідно довести наявність у його діях складу злочину залежно від тієї ролі, яку він виконує у злочині. Відповідно, не можна погодитися з тим, що лише виконавець виконує склад злочину і співучасникам ставиться у вину склад злочину виконавця¹⁰, оскільки склад злочину описується в Особливій частині кримінального кодексу¹¹. Склад злочину — це система ознак, які необхідні й достатні для визнання того, що особа вчинила певний злочин, і притягнення її до кримінальної відповідальності. Склад злочину є діянням, що визначається кримінальним законом, і не лише Особливою, але й Загальною його частиною.

Слід встановити яка позиція сьогодні превалює у вітчизняній теорії та кримінальному законі. Співучасники (організатори, підбурювачі, пособники)

⁷ Бурчак Ф.Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву / Бурчак Ф. Г. — К. : Наукова думка, 1969. — С. 71.

⁸ Кригер Г.А. Актуальные проблемы соучастия в советском уголовном праве / Г.А. Кригер // Правовые исследования : сб. статей. — Тбилиси : Мецниереба, 1977. — С. 108; Курс советского уголовного права (часть общая) : в 2 т. / [отв. ред. Н. А. Беляев, М.Д. Шаргородский]. — Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. — Т. 1. — С. 587.

⁹ Гришук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина / Гришук В. К. — К. : Ін Юре, 2006. — С. 347.

¹⁰ Малахов И.П. Соучастие в воинских преступлениях в свете общего учения по советскому уголовному праву : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И.П. Малахов. — М., 1960. — 21 с.

¹¹ Гамкрелидзе О.К. Проблема уголовной неправды и основание наказуемости соучастия : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.04 «Уголовное право и уголовный процесс; криминология, криминология, исправительно-трудовое право» / О. К. Гамкрелидзе. — Тбилиси, 1994. — С. 5; Прохоров В.С. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В.С. Прохоров. — Ленинград, 1962. — С. 5.

відповідають за той злочин, що вчинив виконавець (співвиконавці), при цьому їхні дії кваліфікуються за тією статтею Особливої частини КК, за якою кваліфіковано дії виконавця, але з обов'язковим посиланням на відповідну частину ст. 27. Також згідно з ч. 4 ст. 29 КК у разі вчинення виконавцем незакінченого злочину інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочину. У зв'язку з цим недоречною видається думка І.І. Митрофанова, що «відповідно до існуючого порядку дії співучасників кваліфікуються без посилання на конкретну частину ст. 27 КК, що відображає роль співучасника у вчиненому злочині»¹². По-перше, заперечуємо проти вживання поняття «існуючий порядок», адже не зрозуміло, що це за порядок і де він існує — у законі чи на практиці? По-друге, ні на практиці, ні в законодавстві, ні в науці не існує такого підходу. Частина 2 ст. 29 КК прямо вказує на обов'язкове посилання на відповідну частину ст. 27 при кваліфікації дій співучасників – організатора, підбурювача, пособника. Відповідним шляхом іде і правозастосовча практика. Ми проаналізували окремі вирокі та ухвали судів, які розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Наведемо лише один приклад: вирок 1-10/09 Деснянського районного суду м. Чернігова від 17 березня 2009 року містить таку кваліфікацію дій одного із співучасників: ст. 255 ч. 1, ст. 185 ч. 5, ст. 187 ч. 4, ст. 262 ч. 3, **ст. 27 ч. 3**, ст. 28 ч. 4, ст. 296 ч. 4, ст. 27 ч. 3, ст. 28 ч. 4, ст. 121 ч. 2, **ст. 27 ч. 3**, ст. 28 ч. 4, ст. 357 ч. 1, **ст. 27 ч. 3**, ст. 28 ч. 4, ст. 357 ч. 2 КК України.

Разом з тим якби вітчизняний кримінальний закон дотримувався акцесорної теорії і виходив із того, що діяння співучасників мають до дій виконавця додатковий характер, то у випадку непряго впливу до відповідальності виконавця злочину (наприклад при добровільній відмові) не могли б притягатись до неї й інші співучасники. А при ексцесі виконавця інші співучасники притягались би до відповідальності за вчинений виконавцем злочин, що не охоплювався їхнім умислом. Однак чинний КК України не містить таких положень, оскільки вітчизняне кримінальне право виходить із принципу самостійного характеру відповідальності, співучасників у тому числі.

Інша теорія щодо співучасті у злочині, згідно з якою відповідальність співучасників у ряді випадків має самостійний характер, також базується на певних нормах КК України. Так, при ексцесі виконавця (як якісному, так і кількісному) інші співучасники несуть відповідальність лише за той злочин, що охоплювався їхнім умислом (ч. 5 ст. 29 КК України). Крім того, ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину, навіть якщо інші співучасники знали про їх наявність, можуть бути поставлені за вину лише співучаснику, якого вони стосуються (ч. 3 ст. 29 КК). Обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені в статтях Особливої частини КК як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться у вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини. Якщо співучасники не усвідомлювали їх існування, вони за них відповідальності не несуть. Організатор,

¹² Митрофанов І.І. Кримінальна відповідальність осіб, які вчинили злочин у співучасті / І.І. Митрофанов, Т.М. Слободяник. — Кременчук : Вид. П.П. Щербатих О.В., 2009. — С. 55.

підбурювач, пособник звільняються від кримінальної відповідальності у зв'язку з наявністю добровільної відмови, коли вони своїми діями (як правило, активними) відвернуть вчинення злочину виконавцем. Відмова пособника може виразитись і в пасивних діях (наприклад, він не надав знаряддя злочину, не вимкнув сигналізацію). Крім того, добровільна відмова співучасників має місце й тоді, коли вони своєчасно повідомлять відповідні органи державної влади (міліції, СБУ, прокуратури та ін.) про те, що готується або вчиняється злочин (ч. 2 ст. 31 КК).

Існує взаємозалежність при вирішенні питань підстави відповідальності співучасників та часу вчинення ними злочину. Прибічники акцесорної теорії моментом вчинення злочину у співучасті відповідно до ключових положень цієї теорії вважають момент вчинення злочину виконавцем, а згідно з концепцією самостійного характеру співучасті — час безпосереднього вчинення співучасниками власних дій. Наявні у кримінально-правовій науці й суперечливі позиції, в основі яких лежить змішування обох концепцій. Так, В. Качалов, виступаючи за самостійну відповідальність співучасника («кожен співучасник несе відповідальність не за діяння виконавця, а за своє власне»), надалі відходить від своєї позиції і не погоджується із З.А. Незнамовою в тому, що «для кожного із співучасників діє закон часу виконання ним своєї юридичної ролі»¹³.

Таким чином, часом вчинення злочину організатором, підбурювачем, пособником є час вчинення передбаченої кримінальним законом дії або бездіяльності, тобто момент вчинення особою відповідно організаторських, підбурювальних чи пособницьких дій. Кожен співучасник підлягає відповідальності за діяння, вчинене лише ним особисто. Тим більше і в багатьох підручниках з кримінального права зазначається, що мотиви дій співучасників можуть бути як однаковими, так і різними.

Отже, правильні позиції щодо відповідальності співучасників наявні в усіх теоріях. Стосовно акцесорної природи співучасті безумовним слід уважати положення, що відповідальність співучасників повинна наставати лише в тому разі, якщо доведено, що виконавець вчинив злочин чи почав його вчиняти. Це впливає із самої суті поняття співучасті у злочині як умисної *спільної* участі кількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Спільна участь передбачає участь принаймні двох осіб, одна з яких має виконувати об'єктивну сторону злочину. Саме через це слід визнати існування залежності рішення про відповідальність співучасників від поведінки виконавця, що зумовлено акцесорними властивостями співучасті. Адже вище ми наголошували на змісті частини 4 ст. 29 КК, що у разі вчинення виконавцем незакінченого злочину, тобто якщо дії виконавця були зупинені на стадії готування чи замаху, інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочину.

¹³ Качалов В. Соотношение принципов акцессорности и самостоятельности соучастников преступления по российскому уголовному праву / В. Качалов // Уголовное право. — 2005. — № 5. — С. 28–29.

Підсумкова оцінка дій співучасників не є абсолютно самостійною. Вона залежить від ступеня реалізації умислу співучасників, яка, у свою чергу, визначається характером дій виконавця. Однак насамперед слід констатувати, що кожен співучасник підлягає відповідальності за діяння, вчинене лише ним особисто, а акцесорна теорія співучасті приводить до кваліфікації діяння одного співучасника залежно від діяння іншого, що не відповідає принципам кримінального права України. Так, закріплено принцип особистої відповідальності, який є відображенням вищезгаданого конституційного принципу.

І хоча ця наукова дискусія триває вже не одне століття, у сучасних умовах розвитку українського суспільства питання про межі й підстави кримінальної відповідальності осіб за спільну злочинну діяльність набуло актуальності в тому числі у зв'язку із поширенням організованої злочинності. Підстава відповідальності учасників злочинних організацій є ще більш складною проблемою. У законотворчому процесі України намітилася тенденція до розширення меж відповідальності співучасників. Так, у внесених народним депутатом України Г. Москалем проекті Закону України №10506 (zareestrovano 22.05.2012) «Про доповнення Кримінального кодексу України положеннями про відповідальність «злочинців в законі» та осіб, що належать до злочинського миру», і надалі у проекті Закону від 08.01.2013 пропонується доповнити Кримінальний кодекс України новою статтею 256-1 такого змісту: «Стаття 256-1. Наявність статусу «злочинців в законі» та належність до злочинського миру

1. Належність (членство) до злочинського миру —

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

2. Наявність статусу «злочинців в законі» —

карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років»¹⁴.

За кордоном також встановлена відповідальність за членство у злочинному об'єднанні, тобто карається створення умов для вчинення злочинів як спосіб життя, як невід'ємна частина існування особи. Зауважимо при цьому, що як в Італії, так і в США, Німеччині, Франції «було прийнято законодавство, яке криміналізувало саме створення злочинної організації (асоціації, банди), а також участь у її діяльності (курсив мій. — О.К.)». Саме участь у діяльності, тобто активна поведінка підлягає кримінальній відповідальності й покаранню¹⁵.

Не піддаючи детальному аналізу вказаний законопроект, відзначимо його недосконалість, зокрема в частині визначень співучасників, які суперечать аналізованим нами положенням про підставу кримінальної відповідальності, адже особа-співучасник підлягає відповідальності за вчинене нею особисто діяння, а не за статус чи членство в незрозумілому утворенні під назвою «зло-

¹⁴ Проект Закону України «Про доповнення Кримінального кодексу України положеннями про відповідальність "злочинців в законі" та осіб, що належать до злочинського миру» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45349

¹⁵ Шостко О.Ю. Кримінально-правові засоби протидії організованій злочинності в окремих європейських країнах / О.Ю. Шостко // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць. / [редкол.: В.І. Борисов (гол. ред.) та ін.]. — Харків: Кроссрууд, 2009. — Вип. 17. — С. 146.

чинний мир» (хоч в українській мові суть пропонованого поняття відображає слово «світ»).

По-перше, не можемо погодитись з тим, що у проекті закону запропоновано карати не за вчинення діяння, а за статус особи чи належність до певного середовища. Не можна стверджувати, що участь в організованому злочинному об'єднанні є злочином з моменту давання особою згоди, обіцянки чи клятви, або ж виконання іншого ритуалу вступу до такого злочинного утворення. Адже виявлення умислу, наміру, які не були об'єктивовані у реальній дійсності, не є злочином.

По-друге, у запропонованій нормі міститься визначення понять, які є новелами кримінального закону, — «злочинський мир», «член злочинського миру», «злочин в законі», при цьому вони викладені суперечливо, безсистемно, не узгоджуються з іншими нормами інституту співучасті та чинною кримінально-правовою термінологією, суперечать як принципам сучасного кримінального права, так і правилам української лінгвістики. Водночас напрямом сучасної кримінальної політики України є гуманізація кримінальної відповідальності, тому слід зважати й на позицію німецького кримінолога Гюнтера Кайзера про те, що з часів Просвітництва у все більшій мірі визнається, що законодавець *при введенні кримінальної відповідальності* все більш аргументовано повинен *обґрунтовувати її необхідність*; сфера поведінки, яка визнається караною, повинна бути скорочена, якщо кримінальне право хоче ефективно виконувати відведену йому роль забезпечення найважливіших норм поведінки й захисту правових благ суспільства¹⁶.

Отже, питання підстави кримінальної відповідальності співучасників пов'язане із загальною конструкцією інституту співучасті у злочині. Підсумовуючи отримані узагальнення, відзначимо, що ключові положення містяться в теорії самостійної відповідальності співучасників, що підтверджується і проведеним нами аналізом норм, що утворюють інститут співучасті в КК України. В сенсі акцесорної природи співучасті підсумкова оцінка дій співучасників не є абсолютно самостійною, оскільки залежить від ступеня реалізації умислу співучасників, який, у свою чергу, визначається характером дій виконавця. Виконавець принаймні має розпочати виконання об'єктивної сторони злочину, для того щоб констатувати співучасть, і це є ідея акцесорності відповідальності.

Залежність відповідальності співучасників від діяння виконавця не є повною, а лише частковою. Можна говорити про те, що підстава кримінальної відповідальності співучасників має характерні властивості як теорії акцесорного характеру співучасті, так і теорії самостійної відповідальності співучасників. Тому слід констатувати симбіоз цих двох теорій при вирішенні проблеми кримінальної відповідальності співучасників злочину. Такий «змішаний» підхід до цього питання сприйнятий і в чинному кримінальному законодавстві України. Разом з тим не слід розуміти таке змішування як невизначеність внеску

¹⁶ Кайзер Г. Криминализация и декриминализация в современном уголовном праве / Г. Кайзер // Актуальные вопросы современного уголовного права, криминологии и уголовного процесса. — Тбилиси : Мецниереба, 1986. — С. 93.

окремого співучасника у спільний злочинний результат. Розподіл ролей обумовлює не тільки і розподіл вини між учасниками спільного злочину, але й рольовий розподіл відповідальності.

ОСНОВАНИЕ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СОУЧАСТНИКОВ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

О. Кваша

*доктор юридических наук,
старший научный сотрудник,
Институт государства и права
им. В.М. Корецкого НАН Украины,
okvasha@bigmir.net*

В статье проанализированы научные позиции относительно основания уголовной ответственности соучастников преступления. Подвергнута критике теория общего состава преступления при соучастии. Обосновано положение, что основание ответственности соучастников преступления имеет свойства как акцессорного (не-самостоятельного) характера, так и независимости ответственности соучастников от действий исполнителя.

Ключевые слова: состав преступления, основание, соучастие, ролевое распределение ответственности.

GROUNDS FOR THE CRIMINAL LIABILITY OF ACCOMPLICES

O. Kvasha

*Doctor of legal sciences,
Senior Research Fellow,
Institute of State and Law named after V.M.Koretskiy
National Academy of Sciences of Ukraine
okvasha@bigmir.net*

The article analyzes the scientific position on the grounds of criminal liability of accomplices. Criticized the theory of the offense of complicity. Justified by the position that the basis of liability of accomplices has properties as an accessory (non-self) the nature and the independence of liability of partners from the actions of the performer.

Key words : the offense, the foundation, complicity in crime, role liability distribution.

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НЕРУХОМОСТІ: ЗЕМЛЕЦЕНТРИЧНА І НАДРОЦЕНТРИЧНА КОНЦЕПЦІЇ

П.Ф. Кулинич

*доктор юридичних наук,
завідувач відділу проблем аграрного,
земельного та екологічного права
Інститут держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
pavlo.f.k@gmail.com*

З прийняттям 16 січня 2003 р. Цивільного кодексу України (далі — ЦК України)¹ в нашій країні був зроблений важливий крок у напрямку законодавчої інтеграції земельної та неземельної нерухомості. Після тривалої перерви, пов'язаної з дією законів радянського періоду, в законодавство нашої країни було введено поняття нерухомого майна, до якого віднесені не тільки будівлі і споруди, а й земельні ділянки. Так, ст. 181 Кодексу проголошує, що до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. А у ст. 9 ЦК України встановлено, що його норми поширюють свою дію і на земельні відносини, якщо останні не врегульовані спеціальними (земельними) законами.

Отже, з прийняттям ЦК України земля не тільки отримала правовий режим нерухомого майна, а й стала розглядатися як ключовий елемент загального поняття нерухомості та як критерій віднесення тієї чи іншої речі до об'єктів нерухомого майна: такими є лише ті з речей, які не тільки розташовані на землі (ділянці), а й настільки тісно пов'язані з нею, що не можуть бути переміщені без їх знецінення та зміни їх призначення. Аналогічне визначення поняття нерухомого майна закріплене також і у ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»². Таким чином, у законодавстві України реалізована землецентрична правова концепція поняття нерухомості (нерухомого майна), відповідно до якої нерухомістю може бути сама земля (земельна ділянка) та все, що нерозривно зв'язане з нею.

Особливістю реалізованої у законодавстві землецентричної концепції нерухомості є те, що в системі «земля і будівля (споруда)» основним елементом є саме остання. В концентрованому виді такий підхід відображений у ст. 120 Земельного кодексу України (далі — ЗК України)³ та ст. 377 ЦК України. За

¹ Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

² Офіційний вісник України. — 2010. — № 19. — Ст. 823.

³ Офіційний вісник України. — 2001. — № 46. — Ст. 2038.

загальним правилом, закріпленим у зазначених статтях, будівля (споруда) є домінуючим об'єктом нерухомості по відношенню до землі (земельної ділянки), на якій ця будівля (споруда) розташована. Відповідно земля (земельна ділянка) має поділяти юридичну долю розташованої на ній будівлі (споруди). Так, у ст. 120 ЗК України і ст. 377 ЦК України встановлено, що у разі набуття права власності на жилий будинок, будівлю або споруду, що перебувають у власності, користуванні іншої особи, припиняється право власності, право користування земельною ділянкою, на якій розташовані ці об'єкти. А до особи, яка набула право власності на жилий будинок, будівлю або споруду, розміщені на земельній ділянці, що перебуває у власності іншої особи, переходить право власності на земельну ділянку або її частину, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення.

Водночас аналіз практики правового регулювання суспільних відносин, об'єктом яких є такий вид земельної нерухомості, як земля (земельні ділянки) сільськогосподарського призначення, дає підстави для сумніву щодо відповідності землецентричної правової концепції нерухомості потребам аграрного виробництва.

Зазвичай сільськогосподарські землі як засіб аграрного виробництва являють собою вкриту ґрунтом земну поверхню, яка використовується для вирощування відповідних сільськогосподарських культур. Однак, розвиток науково-технічного прогресу у землеробстві зумовив ускладнення структури сільськогосподарських земель. В сучасних умовах продуктивна сила сільськогосподарських угідь визначається не лише якістю їх ґрунтового покриву, а й іншими компонентами таких угідь. Адже певна частина сільськогосподарського земельного фонду України становлять угіддя, на яких здійснені різні земельні поліпшення, зокрема, закладені багаторічні насаджень (сади, виноградники, хмільники тощо), побудовані меліоративні (зрошувальні та осушувальні мережі) та ґрунтоохоронні (протиерозійні) споруди, а також інші споруди та будівлі агро-виробничого призначення. Такі насадження та споруди істотно підвищують виробничу цінність сільськогосподарських угідь. В зв'язку з цим, формулювання поняття та сутності сільськогосподарських земель як засобу аграрного виробництва потребує, на наш погляд, визначення юридичної природи взаємозв'язків між сільськогосподарськими земельними ділянками та розташованими на них насадженнями, агро-виробничими спорудами та будівлями.

На нашу думку, основним методологічним підходом до визначення юридичної природи зв'язку між сільськогосподарською земельною ділянкою та розташованими на (в) ній об'єктами (будівлями, спорудами, насадженнями, посівами тощо), що є невіддільними або важковіддільними (в розумінні збереження їх цілісності і господарської функціональності) від такої ділянки, має стати надання юридичного змісту сформованому економічною та природничими науками усталеному і безспірному постулату, згідно з яким земля є основним засобом сільськогосподарського виробництва. Цей постулат широко використовується для підкреслення ключового соціально-економічного та агро-виробничого значення земель сільськогосподарського призначення взагалі та сільськогосподар-

ських угідь зокрема у процесі виробництва як рослинницької, так і тваринницької продукції. Однак, як в правовій доктрині, так і в законодавчому регулюванні суспільних відносин цьому постулату не надавалося ніякого юридичного значення.

Зміст постулату про сільськогосподарську землю як основний засіб аграрного виробництва іманентно зумовлює постановку питання про функціональну роль інших — неосновних, допоміжних — засобів сільськогосподарського виробництва у вирощуванні рослинницької і тваринницької продукції. До останніх відносяться як рухомі речі (сільськогосподарська техніка, механізми, інвентар), так і нерухомі матеріальні об'єкти (будівлі, споруди, насадження тощо). Цілком очевидно, що якщо сільськогосподарські угіддя є основним засобом аграрного виробництва, то інші — неосновні — засоби аграрного виробництва відіграють допоміжну роль, сприяючи реалізації основної агровиробничої властивості сільськогосподарських угідь — їх родючості — як неодмінного, обов'язкового та незамінного фактору продукування урожаю вирощуваних сільськогосподарських культур. Іншими словами, без використання сільськогосподарських угідь як засобу сільськогосподарського виробництва функціональне призначення неосновних, допоміжних засобів цього виробництва є нереалізованим.

На нашу думку, надання юридичного змісту постулату про землю як основний засіб сільськогосподарського виробництва має означати визнання на рівні правової доктрини та закріплення у законодавстві визнання підпорядкованості правового режиму неосновних, допоміжних засобів аграрного виробництва правовому режиму сільськогосподарських земель, якщо останні розташовані на (в) таких землях і є невіддільними або важковіддільними від неї.

Однак, враховуючи різний характер, різницю матеріальної сутності таких засобів, їх різну функціональну роль в аграрному виробництві, ці засоби виробництва доцільно поділяти на дві групи та надати їм адекватного правового режиму. До першої групи слід включити допоміжні засоби аграрного виробництва, які є об'єктами нерухомого майна за цивільним законодавством України. Такі засоби являють собою головним чином будівлі та споруди, право власності на які визнане офіційно та зареєстроване відповідно до вимог законодавства. Враховуючи факт їх юридичного виокремлення в якості незалежного від землі об'єкта права власності, будівлі і споруди як допоміжні засоби аграрного виробництва підпадають під правовий режим оборотоздатності, встановлений у ЗК України і ЦК України. Зокрема, згідно з ст. 120 ЗК України, зазначені будівлі і споруди можуть не тільки вільно відчужуватися їх власниками окремо від земельних ділянок, на яких ці засоби розташовані. Вони є юридично домінуючими об'єктами у відносинах їх цивільного та адміністративного обігу. Адже набувач права власності на будівлю (споруду) практично автоматично набуває й те право на земельну ділянку під будівлею (спорудою), яким володів відчужувач такої будівлі (споруди). Таким чином, сільськогосподарська земельна ділянка як головний засіб аграрного виробництва виступає об'єктом, юридично підпорядкованим розташованому на ній допоміжному засобу виробни-

цтва — будівлі (споруди) тощо, — і у випадку відчуження останньої поділяє її юридичну долю.

На наш погляд, змодельований у ст. 120 ЗК України та ст. 377 ЦК України правовий зв'язок між земельною ділянкою та розташованою на ній будівлею (спорудою) уявляється неприйнятним для застосування у сфері регулювання відносин сільськогосподарського землекористування. Такий висновок підтверджується й характером забудови переважної більшості земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Так, наприклад, якщо громадянин (фермер) або юридична особа мають на праві власності чи іншому праві сільськогосподарську земельну ділянку площею 50 га, то з них лише невелика частина, як правило, від 0,1 до 1 га, може бути забудована господарськими об'єктами (будівлями та спорудами), право власності на які підлягає державній реєстрації окремо від державної реєстрації прав на землю. В такому випадку одна чи кілька будівель (споруд), що займають кілька відсотків площі сільськогосподарської ділянки, при їх відчуженні визначатимуть юридичну долю всієї ділянки.

З метою приведення правового регулювання оборотоздатності земельних ділянок сільськогосподарського призначення у відповідність з їх статусом основного засобу аграрного виробництва уявляється доцільним побудувати правовий зв'язок між такими ділянками та розташованими на ній будівлями (спорудами) як окремими об'єктами права власності на основі цивілістичної конструкції "головна річ і приналежність". Зміст цієї конструкції визначений у ст. 186 ЦК України. Згідно з цією статтею, річ, призначена для обслуговування іншої (головної) речі і пов'язана з нею спільним призначенням, є її приналежністю. Приналежність слідує за головною річчю, якщо інше не встановлено договором або законом. В зв'язку з цим у ст. 120 ЗК України та ст. 377 ЦК України вважаємо доцільним внести зміни, які б визнавали сільськогосподарські земельні ділянки головною річчю, а розташовані на ній будівлі (споруди) — приналежністю таких ділянок.

Таким чином, сільськогосподарські земельні ділянки та розташовані на них сільськогосподарські насадження, агровиробничі споруди та будівлі слід виділяти в окремий вид нерухомого майна — сільськогосподарську нерухомість, якій має бути наданий особливий правовий режим. Вважаємо, що сільськогосподарську нерухомість слід розглядати як багатоелементний майновий об'єкт, що складається з сільськогосподарських земель та розташованих на них агровиробничих будівель і споруд, які в сукупності виконують функцію засобу сільськогосподарського виробництва.

Водночас маємо зазначити, що землецентрична правова конструкція «річ, що тісно пов'язана з землею» не завжди може бути використана для кваліфікації будівлі чи споруди у якості нерухомого майна. Так, наприклад, навряд чи можна вважати пов'язаною із землею таку споруду, як підземний торговельний центр «Глобус» та інші об'єкти, розташовані під Майданом Незалежності та у інших місцях у м. Києві, а також у деяких інших великих містах нашої країни. Адже, по-перше, торговельний центр «Глобус» та інші подібні споруди розташовані на землях загального користування (вулицях, площах, скверах тощо), які не

можуть надаватися громадянам та юридичним особам у власність чи користування, а тим більше для забудови. А по-друге, переважна більшість таких об'єктів побудовані не на поверхні відповідної земельної ділянки (території), а під її поверхнею таким чином, що використання об'єкту не створює перепон у використанні земельної ділянки (території) у якості земель загального користування. Тому, за великим рахунком, спорудження підземного об'єкту нерухомого майна, повністю розташованого під землею поверхнею, у багатьох випадках не потребує відведення земельної ділянки для його будівництва та експлуатації. Причому можна прогнозувати, що у зв'язку з досягненням максимальної щільності забудови населених пунктів України та зростанням вартості вільних земель практика освоєння підземного простору (надр) земельних територій для забудови набуватиме більш інтенсивного розвитку принаймні у великих містах. Отже, в недалекому майбутньому землецентричність нерухомості перестане бути універсальною її характеристикою. Очевидно, законодавство України повинне відреагувати на такі зміни шляхом уточнення поняття нерухомого майна, відносячи до останнього не тільки будівлі, нерозривно пов'язані з земельними ділянками, а й будівлі, які розташовані під землею поверхнею та нерозривно пов'язані з надрами земельних ділянок.

Важливою юридичною передумовою функціонування нерухомості у більшості розвинутих економік світу є державна реєстрація прав на неї. Така реєстрація запроваджена і законодавством України. Так, згідно з ст. 182 Цивільного кодексу України, право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації. Однак, в нашій країні повноцінна державна реєстрація прав на нерухоме майно запроваджується лише з 1 січня 2013 р., коли права на земельні ділянки та інші об'єкти нерухомого майна реєструватимуться одним органом (Державною реєстраційною службою України) та за єдиними правилами, закріпленими у Законі України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та прийнятими у їх розвиток підзаконних нормативно—правових актах.

Виходячи зі змісту закріпленого у чинному законодавстві України поняття нерухомого майна, неодмінною передумовою здійснення державної реєстрації прав на об'єкти нерухомого майна є формування земельних ділянок як системоутворюючого фактора нерухомості. Адже проведення державної реєстрації прав на будівлі та споруди потребує чіткого визначення земель (земельної території), на якій розташовані та з якою нерозривно пов'язані зазначені об'єкти нерухомого майна. Правовою основою визначення земель, на яких можна зводити будівлі та споруди, а також реєструвати право власності та інші речові права на них, є інститут формування земельних ділянок, закріплений земельним законодавством України.

Однак, базування Закону «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» виключно на землецентричній правовій моделі нерухомості по суті блокує легітимне зведення будівель і споруд у надрах землі, тобто, без відведення земельної ділянки як частини земної поверхні для

здійснення такого будівництва та реєстрації прав на возведену у надрах будівлю (споруду).

Таким чином, вищевикладене дає підстави для таких висновків. По-перше, визнання будівлі (споруди) головною річчю у правовому регулюванні відносин сільськогосподарського землекористування суперечить потребам аграрного виробництва та потребує надання правового режиму головної речі у правовій конструкції «будівля (споруда) і сільськогосподарська земельна ділянка останній». По-друге, чинне земельне і цивільне законодавство України потребують вдосконалення на основі поєднання та відображення у правовому регулюванні відносин щодо нерухомого майна землецентричної та надроцентричної концепцій.

**PROBLEMS OF IMPROVING THE LEGAL REGIME OF PROPERTY:
LAND-BASED AND SUBSOIL-BASED (NATURAL RESOURCES) CONCEPTS.**

P.F. Kulinich

Doctor of Law,

*Head of department of agrarian problems,
land and environmental law*

State and Law Institute of the NAS of Ukraine

This paper addresses the problem of legal regulation of property under current land legislation of Ukraine. By identifying the flaws of the legal consolidation of the relationship, made a number of proposals on improvement of legal regulation in this area. Problems raised in the study are considered in the light of land-based and subsoil-based (natural resources) concepts.

Keywords: legal regime of property and land relations, land-based and subsoil-based (natural resources) concepts.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВОВИХ ПРЕЗУМПЦІЙ ТА ФІКЦІЙ З ЮРИДИЧНИМИ ФАКТАМИ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Я.В. Сімутіна

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу проблем цивільного,
трудового та підприємницького права
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
yana_simutina@ukr.net

Досліджуються правові презумпції та фікції у контексті їх взаємозв'язку з юридичними фактами у трудовому праві України. Аналізуються основні презумпції, що відображають специфіку галузі трудового права, обґрунтовується їхня значущість для правового регулювання трудових відносин. Доводиться, що правові презумпції у трудовому праві покликані встановлювати певні гарантії для працівників від неправомірних дій роботодавця та повинні знайти пряме закріплення у тексті нормативно-правових актів. Обґрунтовується, що юридичні фікції не є юридичними фактами, а лише заміщують їх у тих випадках, коли динаміка трудових правовідносин очікує наявності факту, а реальна дійсність у цьому зв'язку припускається прогалини.

Ключові слова: правова презумпція, юридична фікція, юридичний факт, трудові правовідносини.

Трудове право, як галузь права, характеризується не тільки своєрідними предметом, методом, функціями та принципами, але й цілою системою галузевих категорій, юридичних конструкцій, специфічних прийомів юридичної техніки, у тому числі правових презумпцій та фікцій.

Загальновідомо, що презумпції виконують особливу функцію у процесі правового регулювання: вони допомагають з'ясувати роль та значущість інших правових приписів, знімають невизначеність і виступають зв'язуючою ланкою при застосуванні норм права¹.

З огляду на ту роль, яку виконують презумпції у правовому регулюванні, можна стверджувати про їхній тісний зв'язок з принципами права. Багато дослідників схиляються до думки, що найбільш значущі презумпції навіть повинні розглядатися у якості правових принципів. При цьому критеріями оцінки значущості правової презумпції виділяються: 1) її здатність відобразити

¹ Каранина Н.С. Правовые презумпции в теории права и российском законодательстве: автореф. дис. ...канд. юрид. наук, специальность 12.00.01. — М., 2006. — С. 1.

сутність права у цілому чи окремій галузі; 2) розвиток змісту презумпції у нормах цієї галузі; 3) використання презумпції у якості орієнтиру для застосування та тлумачення правових норм².

До числа так званих презумпцій-принципів В.К. Бабаєв відносить загально-правові презумпції, а саме презумпцію знання закону, презумпцію правосуб'єктності осіб, які вступають у правовідносини тощо³. Схожість принципів права та презумпцій полягає у тому, що презумпції, як і принципи, встановлюють загальне правило, загальний порядок регулювання тих чи інших відносин; чітко закріплюють можливі виключення із загального правила (у тому числі суб'єктів, порядок та умови його порушення чи спростування); у всіх випадках, крім спеціально обумовлених, діє загальне правило. Найбільш важливі презумпції «зростають» за своїм значенням до принципів права, при цьому кожна презумпція є за своєю природою принципом — принципом розв'язання конкретної ситуації невизначеності⁴.

Без сумніву презумпції та фікції займають особливе місце у правовому регулюванні трудових і тісно пов'язаних з ними відносин. Хоча, як справедливо зауважують М.В. Лушнікова та А.М. Лушніков, у зв'язку з неоднозначними формулюваннями та відсутністю прямого легального закріплення галузевих презумпцій у теорії трудового права ці проблеми поки що не отримали належного висвітлення⁵.

Метою цього дослідження є аналіз основних правових презумпцій та фікцій у трудовому праві, з'ясування їх взаємозв'язку з юридичними фактами, що є підставами виникнення, зміни та припинення трудових правовідносин, а також ролі та значення для регулювання трудових відносин.

Презумпція у праві — (з лат. *praesumptio* — припущення, от *praesumere* — передбачати, припускати) — закріплені у правових нормах припущення щодо вірогідності настання певного юридичного факту⁶.

Окремі правові презумпції можуть мати високий ступінь вірогідності, однак ця ознака не завжди складає те істотне підґрунтя, на якому будуються всі презумпції. Правова презумпція може бути спрямована на досягнення певних цілей правового регулювання, зокрема, на переважний захист тих чи інших соціальних інтересів⁷.

² Давыдова М.Л. Юридическая техника: проблемы теории и методологии: монография / М.Л. Давыдова ; ГОУ ВПО «ВолГУ». — Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2009. — С. 250.

³ Бабаев В.К. Презумпции в российском праве и юридической практике / В.К. Бабаев // Проблемы юридической техники. — Н. Новгород, 2000. — С. 328–329.

⁴ Давыдова М.Л. — Там же. — С. 251.

⁵ Лушников М.В., Лушников А.М. Очерки теории трудового права. — СПб: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. — С. 514.

⁶ Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (голов. ред. кол.) та ін. — К.: «Укрениккл». - Т. 5: П-С. — 2003. — С. 71.

⁷ Щекін Д.М. Юридические презумпции в налоговом праве. Дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук, специальность: 12.00.12. — Ин-т гос-ва и права РАН. — М., 2001. — С. 17–18.

Серед загальноправових презумпцій, які використовуються у трудовому праві України, детальніше слід зупинитися на презумпціях знання закону та добросовісності учасників трудових правовідносин.

Презумпція знання закону у трудовому праві є спростовною та має свою специфіку в трудовому законодавстві в силу існування локальних нормативних актів. Таким чином, у трудовому праві слід розмежовувати презумпцію знання трудового законодавства та презумпцію знання інших нормативних правових актів, зокрема, колективних договорів, угод і локальних нормативних актів. Відносно останніх, то про презумпцію знання працівниками таких актів можна говорити тільки у випадку належного ознайомлення працівників з їх положеннями. Під належним ознайомленням, на думка автора, слід розуміти обов'язкову наявність особистого підпису працівника, який засвідчує як факт ознайомлення, так і факт прийняття цих положень, тобто свого роду є гарантією згоди працівника їх дотримуватися.

У цьому зв'язку, позитивно слід оцінити норму проекту Трудового кодексу України, яка встановлює, що роботодавець зобов'язаний доводити власні нормативні акти до відома всіх працівників. Якщо такий акт стосується конкретного робочого місця чи конкретної посади (посадова інструкція, інструкція про порядок виконання робіт тощо), працівник повинен бути ознайомлений з ними під розпис (ч. 4 ст. 13 проекту Трудового кодексу України)⁸.

В умовах розширення приватноправових начал у регулюванні трудових відносин особливе значення набуває презумпція добросовісності сторін трудових та тісно пов'язаних з ними відносин, яка безпосередньо стосується проблеми зловживання правом.

Виходячи з того, що у ст. 1 проекту основним завданням нового Трудового кодексу України визначено створення необхідних правових умов для досягнення оптимального узгодження інтересів сторін трудових правовідносин, видається, що презумпція добросовісності за аналогією з цивільним правом повинна знайти своє пряме закріплення у тексті Трудового кодексу України, як і принцип неприпустимості зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин.

До міжгалузевих презумпцій, що використовуються у трудовому праві, можна віднести презумпцію невинуватості працівника. Слід відмітити, що чинним Кодексом законів про працю України (далі — КЗпП України) передбачений обов'язок роботодавця довести вину працівника не тільки у випадку притягнення його до дисциплінарної відповідальності, а й при притягненні його до матеріальної відповідальності незалежно від підстави (ст. 138 КЗпП України)⁹.

У сфері трудових відносин презумпція невинуватості працівника виступає як гарантія захисту його прав, тому така норма повинна бути збережена і у новому Трудовому кодексі України. Водночас відносно роботодавця, у першу чергу, його зобов'язань майнового характеру перед працівником, досить ви-

⁸ Проект Трудового кодексу України (регістр. № 2902 від 22.04.2013 р.) // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46746.

⁹ Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII // [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

правданою є презумпція винуватості, яка знайшла своє закріплення у ч. 2 ст. 412 проекту Трудового кодексу, згідно з якою роботодавець несе відповідальність перед працівником за умови, якщо він не доведе, що шкода заподіяна внаслідок дії непереборної сили.

Серед галузевих презумпцій істотне значення має презумпція недійсності умов договорів про працю, які погіршують становище працівника порівняно з законодавством про працю. Деякі вчені трудового права розглядають її як один із принципів трудового права¹⁰.

Це одна з небагатьох презумпцій, яка прямо закріплена у чинному КЗпП України (ст. 9). Однак, на сьогодні законодавчо не врегульовані правові наслідки та порядок визнання таких умов недійсними, що негативно позначається на практичній реалізації вказаної норми. У цьому плані проект Трудового кодексу є більш досконалим. Так, ст.ст. 54 та 55 проекту присвячені недійсності трудового договору та окремих його положень, а також правовим наслідкам такої недійсності, що має сприяти однозначності для правозастосовної практики. Крім того, у ньому чітко прописані положення, відповідно до яких не тільки договори про працю не можуть суперечити законодавству, але й нормативні акти роботодавця не можуть суперечити колективним угодам, колективному договору, а також установчим документам роботодавця — юридичної особи (ст. 13 проекту ТК України).

З урахуванням такої характерної ознаки трудових правовідносин як стабільність, презумпція трудового договору, укладеного на невизначений строк, є однією з важливих гарантій трудових прав працівників. Опосередковано ця презумпція знайшла відображення у ст. 39-1 КЗпП України, згідно з якою, якщо після закінчення строку дії трудового договору трудові відносини фактично продовжуються і жодна із сторін не вимагає їх припинення, дія такого договору вважається продовженою на невизначений строк. Трудові договори, переукладені один чи декілька разів, вважаються укладеними на невизначений строк. На відміну від чинного КЗпП України презумпція трудового договору, укладеного на невизначений строк, знайшла своє пряме закріплення у ст. 68 проекту ТК України, відповідно до якої, якщо роботодавець не доведе факт узгодження сторонами строкового характеру трудових відносин до їх виникнення, трудові відносини вважаються такими, що виникли на невизначений строк.

На даний час в умовах розповсюдження так званої нетипової зайнятості однією з важливих юридичних презумпцій у трудовому праві слід визнати презумпцію трудових відносин. У проекті Трудового кодексу вперше у трудовому законодавстві України знайшла втілення норма про співвідношення цивільно-правових та трудових відносин. Так, п. 10 ст. 6 проекту передбачає, що у випадку, якщо органами державного нагляду й контролю за дотриманням трудового законодавства або у судовому порядку буде встановлено, що відно-

¹⁰ Трудове право України: академічний курс: підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів] / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, З.Я. Козак та ін.; за заг. ред. П.Д. Пилипенка. — К.: Ін Юре, 2004. — С. 45.

сини за цивільно-правовим договором фактично є трудовими, до таких відносин застосовуються норми Трудового кодексу.

Проте не можна однозначно погодитися з формулюванням, запропонованим законодавцем, оскільки у тексті основного законодавчого акта (ТК України), завдання якого — регулювати трудові відносини, фактично закріплюється спростовна презумпція цивільно-правових відносин. Крім того, ця норма повністю повторює ст. 15 Трудового кодексу Російської Федерації, що піддається критиці у науковій літературі, зокрема, професорами Лушниковими, на думку яких, таке формулювання не забезпечує захист інтересів працівника, оскільки у цьому випадку саме на нього покладається обов'язок доводити існування трудових відносин. Навпаки, у сфері застосування особистої праці, законодавчо повинна бути закріплена презумпція трудових відносин, тобто роботодавець, а не працівник повинен доводити які відносини виникли між ними щодо застосування праці. Така презумпція повинна забезпечити переважний захист інтересів працівника в рамках соціального призначення галузі трудового права¹¹.

В окремих випадках презумпції у трудовому праві виникають з постанов Пленуму Верховного Суду України. Подібну практику, на думку автора, слід замінити виключно законодавчим закріпленням правових презумпцій, які повинні на рівні закону формулюватися так, щоб не виникло потреби їх розширеного тлумачення — ні судового, на доктринального. Не можна виводити презумпції, виходячи із змісту законодавства, оскільки це не вносить ясності у їх застосування на практиці і позбавляє презумпцію того правового значення, яке вона має насправді.

У цьому зв'язку не можна не згадати про ще одну важливу презумпцію у трудовому праві — тлумачення всіх суперечностей у трудовому законодавстві на користь працівника. На жаль, у чинному законодавстві про працю вона жодним чином не відображена, проте знайшла своє легальне закріплення у проекті Трудового кодексу України. Так, у разі, якщо норма закону чи іншого акта законодавства, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних актів законодавства припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків працівника і роботодавця, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь і працівника, і роботодавця, рішення приймається на користь працівника (ч. 2 ст. 18 ТК України).

Таким чином, презумпції у трудовому праві у взаємозв'язку з кореспондуючими їм правовими принципами виражають сутність правового регулювання трудових та тісно пов'язаних з ними відносин, визначають спрямованість трудового права як галузі. У них, з одного боку, відображаються вихідні засади трудового права, а з іншого, у них закладений механізм реалізації цих основних засад. Як системоутворюючі фактори галузі трудового права, презумпції покликані встановлювати певні гарантії для працівників від неправомірних дій роботодавця, що зумовлене захисною функцією трудового права.

¹¹ Лушникова М.В., Лушников А.М. — Там же. — С. 515.

Щодо юридичних фікцій, то в теорії права вони розглядаються переважно як визнане законодавцем завідомо неістинне положення, яке вносить формальну визначеність у правове становище особи і таким чином сприяє регулюванню суспільних відносин. Існування юридичних фікцій обумовлено перш за все необхідністю подолання прогалін у законодавстві та усунення невизначеності у правовому регулюванні суспільних відносин.

Фікція має, так би мовити, навмисно деформуючий характер, який може полягати: у штучному уподібненні або прирівнюванні один до одного таких понять та обставин, які у дійсності є різними чи навіть протилежними; у визнанні реальними неіснуючих обставин та запереченні існуючих; у визнанні існуючими обставин та ситуацій до того, як вони стали існувати насправді, або виникли пізніше, ніж це було у дійсності. При цьому фікція завжди являє собою імперативне, безспірне твердження, тобто обов'язок визнати факти встановленими без будь-яких винятків. Таким чином, у ряді випадків правова фікція зумовлює настання певних юридичних наслідків, що дає підстави співвідносити її з юридичним фактом і, навіть, на думку окремих вчених, розглядати фікцію в якості особливого юридичного факту¹² або елемента юридичного фактичного складу¹³.

На наш погляд, самі по собі фікції не є юридичними фактами, а лише заміщують їх у тих випадках, коли динаміка трудових правовідносин очікує наявність факту, а реальна дійсність у цьому зв'язку припускається прогаліни. З цих же міркувань сумнівним видається включення фікцій в якості елемента до юридичного фактичного складу, що, як відомо, являє собою сукупність юридичних фактів, настання яких необхідно для виникнення певних правових наслідків. Так, відповідно до ст. 12 Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 року не можуть бути обраними або призначеними на посаду в державному органі та його апараті особи, які мають не зняту або не погашену судимість за вчинення злочину. У даному випадку погашення судимості є фікцією, водночас для виникнення трудових правовідносин необхідна наявність відповідного рішення суду про погашення чи зняття судимості, яке і буде виступати одним із юридичних фактів у юридичному фактичному складі, на підставі якого може виникнути трудове правовідношення державного службовця.

Враховуючи, що фікції є особливим прийомом юридичної техніки, законодавець звертається до нього тільки тоді, коли інші засоби правового регулювання не дозволяють досягнути правового результату. У зв'язку з цим, слід зазначити, що у чинному трудовому законодавстві фікції не набули особливого поширення, однак в окремих випадках мають місце. Зокрема, можна навести наступні приклади фікцій у трудовому праві: відповідно до ст. 39-1 КЗпП України трудовий договір визнається продовженим на невизначений строк,

¹² *Рассолов М.М.* Актуальные проблемы теории государства и права: учеб пособие для студ. вузов / М.М. Рассолов, В.П. Малахов, А.А. Иванов. — 2-е изд. перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2011. — С. 261.

¹³ *Бондаренко Э.Н.* Основания возникновения трудовых правоотношений. Дис... на соискание науч. степени д.ю.н., спец. 12.00.05. — М., 2004. — С. 86-90.

якщо після закінчення трудового договору трудові відносини фактично тривають і жодна із сторін не вимагає їх припинення; згідно з ч. 5 ст. 43 КЗпП України у разі пропуску виборним органом первинної профспілкової організації строку, передбаченого для розгляду подання роботодавця про згоду на розірвання трудового договору з підстав, передбачених пунктами 1 (крім повної ліквідації підприємства, установи, організації), 2-5, 7 ст. 40 і пунктами 2, 3 ст. 41 КЗпП України, вважається, що профспілковий орган дав таку згоду; стаття 151 КЗпП України встановлює, що працівник визнається таким, який не мав дисциплінарного стягнення, якщо протягом року з дня його накладення працівника не було піддано новому стягненню тощо.

Необхідно підкреслити, що більшість фікцій в силу соціальної спрямованості трудового права встановлені з метою створення гарантій для працівників від можливих недобросовісних дій роботодавців, що дозволяє розглядати в якості основного призначення цих нетипових нормативних приписів реалізацію захисної функції трудового права.

З урахуванням зазначеного, слід зробити висновок, що юридичні фікції повинні використовуватися в трудовому праві тільки у виключних випадках, якщо відсутня реальна можливість досягнути необхідного правового результату у сфері правового регулювання трудових відносин за допомогою інших прийомів юридичної техніки. Тому необхідно, щоб правові фікції, закріплені у тексті нормативно-правового акта, відповідали як загальним принципам правового регулювання трудових відносин, так і принципам окремих інститутів трудового права, а також його меті та завданням.

Отже, при розробці нового Трудового кодексу України слід особливо ретельно підходити до питання формулювання та закріплення правових презумпцій та фікцій у тексті закону з метою забезпечення збалансування інтересів суб'єктів трудових правовідносин — працівника і роботодавця.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПРАВОВЫХ ПРЕЗУМПЦИЙ И ФИКЦИЙ С ЮРИДИЧЕСКИМИ ФАКТАМИ В ТРУДОВОМ ПРАВЕ

Я.В. Симутина

*кандидат юридических наук,
старший научный сотрудник
отдела проблем гражданского, трудового
и предпринимательского права
Института государства и права
им. В.М. Корецького НАН Украины,*

Исследуются правовые презумпции и фикции в контексте их взаимосвязи с юридическими фактами в трудовом праве Украины. Проводится анализ основных презумпций, отображающих специфику отрасли трудового права, обосновывается их значимость для правового регулирования трудовых отношений. Доказывается, что правовые презумпции в трудовом праве призваны устанавливать определенные гарантии для работников от неправомерных действий работодателей и должны

найти прямое закрепление в тексте нормативно-правовых актов. Обосновывается, что юридические фикции не являются юридическими фактами, а только замещают их в тех случаях, когда динамика трудовых правоотношений ожидает наличия факта, а реальная действительность в этой связи допускает пробел.

Ключевые слова: правовая презумпция, юридическая фикция, юридический факт, трудовые правоотношения.

THE INTERCOMMUNICATION OF LEGAL PRESUMPTIONS AND FICTIONS WITH LEGAL FACTS IN THE LABOUR LAW

Iana Simutina

*PhD, Senior researcher of the
Department of civil, labour and
business law problems*

*Koretskiy Institute of state and Law
National Academy of Science of Ukraine*

Legal presumptions and fictions are investigated in the context of their intercommunication with the legal facts in the labour law of Ukraine. Basic presumptions, that represent the specific of the field of labour law is analysed, their meaningfulness for the legal adjusting of labour relations is grounded. It is proved that basic legal presumptions must find the direct fixing in text of the legal acts. It is proved that legal fictions are not legal facts, but only replace them in cases, where the dynamics of labor relations expects to have a fact, but the reality in this connection allows a space.

Keywords: legal presumption, legal fiction, legal facts, labour legal relationships.

ВИНЕСЕННЯ І ОГолоШЕННЯ РІШЕННЯ СУДУ В ЦИВІЛЬНОМУ, ГОСПОДАРСЬКОМУ ТА АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Г.П. Тимченко

*доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу проблем цивільного, трудового
та підприємницького права,
Інститут держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
viddil_civil@ukr.net*

У статті на основі положень доктрини процесуального права, новітнього законодавства, зарубіжного досвіду аналізуються процедури винесення та оголошення рішення в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві України. В роботі розкриваються основні теоретичні та практичні аспекти проблеми, що пов'язані з дослідженням обставин у справі, оцінюванням доказів, межами судового розгляду, змістом судового рішення. Особливу увагу приділено новим підходам до сутності судового рішення, аналізу сучасного стану та перспектив розвитку процесуального законодавства в цій частині. Сформульовані пропозиції щодо удосконалення процесуального законодавства.

Ключові слова: винесення рішення, оцінка доказів, обставини справи, оголошення рішення, судові засідання, зміст судового рішення, окрема думка судді.

Винесення і оголошення рішення суду є останньою частиною судового засідання. Відповідно до ст. 195 ЦПК, ст. 153 КАС після судових дебатів суд виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для прийняття судових рішень приміщення) для постановлення рішення, але перед виходом повідомляє присутнім орієнтовний час його проголошення. Водночас ці ж статті передбачають випадки, коли під час прийняття рішення виникає необхідність з'ясувати якусь обставину шляхом повторного допиту свідків або виконання іншої процесуальної дії. В такому разі суд, не приймаючи рішення, постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду.

Отже, судові дебати, а втім і інші частини судового засідання, підводять суд до винесення і оголошення головного процесуального документа справи — рішення. При цьому судовий розгляд в кімнаті для нарад продовжується, і лише після оголошення рішення суду і закриття судового засідання розгляд можна вважати повністю завершеним.

Відповідно до ст. 214 ЦПК, ст. 161 КАС під час постановлення рішення суд розв'язує такі питання: 1) чи мали місце обставини, котрими обґрунтовувалися вимоги і заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; 2) чи є інші

фактичні дані (пропущення строку позовної давності тощо), які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; 3) які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин; 4) яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин; 5) чи слід позов задовольнити або в позові відмовити; 6) як розподілити між сторонами судові витрати; 7) чи є підстави допустити негайне виконання судового рішення; 8) чи є підстави для скасування заходів забезпечення позову. Як зазначає С. Я. Фурса, без розв'язання цього комплексу питань не може бути й мови про постановлення рішення¹.

Дійсно, для винесення рішення першорядне значення має розв'язання питання про те, чи мали місце обставини, котрими обґрунтовувалися вимоги позивача і заперечення відповідача, якою доказовою базою вони підкріплені. Це відбувається шляхом оцінювання кожного поданого сторонами доказу, зіставлення його з іншими доказами, сукупної оцінки, на основі чого обґрунтовується наявність або відсутність досліджуваних обставин. Тому є зрозумілою «тремтлива» увага законодавця до правил оцінювання доказів. Мабуть, жоден інститут доказового права не може «похвалитися» таким вивіреном формулюванням правових норм.

Ст. 212 ЦПК, ст. 86 КАС говорять про те, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Подібні правила оцінки доказів закріплені і в ст. 43 ГПК.

Важко критикувати і навіть сперечатися із законодавцем. Закріплюючи критерії і правила оцінювання доказів, закон сприяє досягненню цілей цього інституту — встановлення справді існуючих обставин справи. Це пов'язане з тим, що оцінювання доказів як частина судового доказування являє собою специфічну діяльність, яка поетапно виконується судом, учасниками справи, їх представниками шляхом вчинення процесуальних дій стосовно визначення належності, допустимості, достовірності, достатності і взаємного зв'язку доказів з метою встановлення фактичних обставин, котрі мають значення для справи, або для перевірки правильності їх встановлення нижчим судом². Тобто оцінювання доказів як специфічна діяльність спрямоване на встановлення всіх властивостей доказів (належність, допустимість, достовірність, достатність), а отже, і справжніх обставин справи.

Проте і тут необхідно зауважити, що правила оцінювання доказів відчують вплив не тільки принципу об'єктивної (судової) істини, хоча його значення

¹ Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. С.Я. Фурси. — К.: Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2006. — С. 558.

² Михайлов С.М. Оценка доказательств судом второй инстанции в гражданском судопроизводстве: Дис. ... канд. юрид. наук. — М., 2001. — С. 9; Треушников М.К. Судебные доказательства. — М.: Городец, 2005. — С. 150–154.

і дуже велике. Судове доказування і відповідно встановлення обставин справи, їх оцінювання повинні мати суворо окреслені рамки. Як правило, в основі процесуального законодавства лежить принцип диспозитивності. Ст. 11 ЦПК передбачає, що суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Про неможливість виходу за межі позовних вимог говорить і ч. 2 ст. 11 КАС.

В аспекті нашої роботи це означає, що суд досліджує обставини справи в межах того доказового матеріалу, котрий наданий сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, тобто в рамках тільки заявлених вимог і заперечень сторін. Щоправда, адміністративне процесуальне законодавство передбачає право суду вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод чи інтересів сторін або третіх осіб, котрі про це просять.

Тут доречно згадати положення попереднього цивільного процесуального закону, який також дозволяв суду виходити за рамки позовних вимог сторін. Ст. 195 ЦПК 1963 р. передбачала право суду вийти за межі заявлених вимог, якщо це було необхідно для захисту прав і охоронюваних законом інтересів державних підприємств, установ, організацій, колгоспів, інших кооперативних організацій чи їх об'єднань, інших суспільних організацій або громадян. Не випадково процесуальна доктрина того часу розглядала випадки такого втручання як прояв принципу процесуальної активності суду³.

Сьогодні цивільний процес відійшов від слідчих засад і перебуває в залежності від волевиявлення осіб, які беруть участь у справі. По суті, така позиція законодавця найвірніша. Від заінтересованої особи залежать обсяги судового захисту. Це положення вже стало загальноновизнаним. Інша справа — інтереси, котрі захищаються в порядку адміністративного судочинства, всі особливості котрого спрямовані на зрівнювання можливостей сторін. Оскільки законодавець використовує цивільну процесуальну форму як універсальну, а не пішов іншим шляхом (мається на увазі створення специфічних процесуальних конструкцій), то винятки із принципу диспозитивності прямо необхідні. В них закладена можливість збалансувати принципи диспозитивності і законності. Не втратила своєї актуальності думка М. Г. Авдюкова про розгляд винятків з одного принципу як прояву дії іншого принципу⁴. Але треба відмітити, що ясності стосовно самих меж виходу суду за рамки пред'явлених вимог немає, тобто невідомо, стосовно чого йдеться — зміни елементів позову чи розміру позовних вимог.

Під час розглядуваної в цьому розділі частини судового засідання не менш значущим є вирішення питань і про те, чи є інші фактичні дані, зокрема:

³ Семенов В.М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. — М.: Юрид. лит., 1982. — С. 127.

⁴ Авдюков М.Г. Принцип законности в гражданском судопроизводстве. — М.: МГУ, 1970. — С. 127.

пропущення строків позовної давності, а також докази на їх підтвердження; якого роду правовідносини випливають із встановлених обставин справи і яка норма матеріального права підлягає застосуванню. Після вирішення наведених вище питань залишаються без відповіді такі: який підсумок судового розгляду, інакше кажучи, чи слід задовольнити позов або відмовити у позові; яким чином будуть розподілені судові витрати; чи є допустимим негайне виконання рішення і чи відміняються заходи щодо забезпечення позову.

Ст. 215 ЦПК, ст. 163 КАС, ст. 84 ГПК говорять про складові частини змісту судового рішення. А саме, склад рішення суду має бути таким:

1) вступна частина із зазначенням часу і місця його ухвалення; найменування суду, котрий прийняв рішення; прізвище та ініціали судді (суддів — при колегіальному розгляді); прізвище та ініціали секретаря судового засідання; імена (найменування) сторін та інших осіб, які брали участь у справі; предмет позовних вимог;

2) описова частина з узагальненим викладом позиції відповідача; пояснення осіб, які брали участь у справі; інші докази, досліджені судом;

3) мотивувальна частина із зазначенням встановлених судом обставин і встановлених відповідно до них правовідносин; мотиви, за якими суд вважає встановленими наявність або відсутність фактів, котрими обґрунтовувалися вимоги і заперечення, брав до уваги або відхиляв докази, застосовував зазначені в рішенні нормативно-правові акти; чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду, а якщо були, то ким вчинено правопорушення; назва і номер статті закону, її частини, абзацу, пункту, підпункту, на підставі чого було вирішено справу, а також процесуального закону, яким суд керувався⁵;

4) резолютивна частина із зазначенням: висновку суду про задоволення позову або відмову в позові повністю чи частково; висновку суду по суті позовних вимог; розподілу судових витрат; інші правові наслідки ухваленого рішення; строку і порядку набрання рішенням суду законної сили, порядок його оскарження.

Наявність в законодавстві норм про зміст судового рішення пов'язана з необхідністю дотримання процесуальної форми розгляду і вирішення судових справ. Не випадково в юридичній літературі вказувалося, що в процесі формулювання і винесення судового рішення особливу увагу слід звернути на процесуальну форму, дотримання котрої є в даному випадку одною із необхідних умов правильного і справедливого здійснення правосуддя. Черговість, відповідно до котрої викладається судові рішення, також встановлена законодавцем з урахуванням процесуальної форми. Зокрема, висновки резолютивної

⁵ У мотивувальній частині рішення господарського суду вказуються обставини справи, встановлені господарським судом; причини виникнення спору; докази, на підставі яких прийнято рішення; зміст письмової угоди сторін, якщо її досягнуто; доводи, за якими господарський суд відхилив клопотання і докази сторін, їх пропозиції щодо умов договору або угоди сторін; законодавство, яким господарський суд керувався, приймаючи рішення; обґрунтування відстрочки або розстрочки виконання рішення (п. 3 ч. 1 ст. 84 ГПК).

частини завжди повинні бути адекватні даним, викладеним у попередніх частинах. Наприклад, загальні дані можна почерпнути із вступної частини рішення; динаміку спору можна побачити в описовій частині. Зв'язуючою ланкою між описанням і висновками служить мотивувальна частина, котра містить пояснення, чому суд дійшов тих чи інших висновків⁶.

В рамках цього дослідження значний інтерес являє собою реалізація диспозитивних засад, що відкриває нові перспективи у розвитку законодавства. За словами Е. М. Мурад'ян, формула диспозитивності, закладена в процесуальних кодексах, потребує своєї деталізації, наявності відповідей на прикладні питання правозастосування. У цьому зв'язку вчена пропонує доповнити процесуальне законодавство нормами про можливість консенсуальних рішень, вказуючи і на їх особливості — можливість подання проекту такого рішення сторонами, відсутність вимоги детального мотивування (якщо тільки сторони самі не наполягають на іншому), своєрідність набрання такими рішеннями законної сили та їх виконання.

Крім того, посилюючи значення суду першої інстанції, вчена висловила думку про необхідність введення факультативної процедури обговорення проекту судового рішення за розсудом суду або за ініціативою сторони, котра подала свій проект рішення, після вручення його примірника іншій стороні, яка має право дати на нього відзив, зауваження, внести зустрічні пропозиції, уточнення⁷.

А чому б законодавцю і не прийняти ці доктринальні пропозиції і не закріпити право сторін щодо підготовки варіанта судового рішення? Це не суперечить і загальній тенденції розвитку процесуального права в плані розширення диспозитивних можливостей сторін. Певна річ, ці пропозиції більш актуальні для цивільного процесу, де дотримуються рівності можливостей. А втім, і для інших юрисдикцій є в таких пропозиціях раціональне зерно.

Рішення суду ухвалюється, оформляється і підписується в нарадчій кімнаті суддею, а в разі колегіального розгляду — суддями, які розглядали справу. У виняткових випадках залежно від складності справи створення повного рішення може бути відкладено не більше, ніж на п'ять днів з дня закінчення розгляду справи, але вступну і резолютивну частини суд повинен проголосити в тому самому засіданні, в котрому закінчився розгляд справи. Проголошені вступна і резолютивна частини рішення мають бути підписані всім складом суду і додані до справи (ст. 209 ЦПК, ст. 160 КАС)⁸. В силу ст. 19 ЦПК, ст. 25 КАС, ст. 4-7, 82 ГПК суддя, котрий не згоден з рішенням, може письмово викласти

⁶ Латкин А.А. Процессуальная форма разрешения дел в арбитражном суде первой инстанции (исковое производство): Дис. ... канд. юрид. наук. — Самара, 2003. — С. 146.

⁷ Мурад'ян Э.М. О принципах гражданского судопроизводства // Современное право. — 2000. — № 6. — С. 40.

⁸ Ч. 2 ст. 85 ГПК передбачає, що у разі проголошення у судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частин рішення господарський суд повідомляє, коли буде складено повне рішення. У такому разі повне рішення складається і підписується протягом п'яти днів з дня оголошення його вступної та резолютивної частини.

свою окрему думку. Цей документ в судовому засіданні не оголошується, він додається до справи і є відкритим для ознайомлення.

Враховуючи незалежність судової влади та її представників від чийого-небудь впливу, а також законодавче положення про те, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, навряд чи можна взяти під сумнів можливість судді викласти свою особливу думку щодо справи. Однак в процесуальній літературі питання про право осіб, які беруть участь у справі, знайомитися з окремою думкою судді, є достатньо актуальним⁹. На наш погляд, вибір способу і результат вирішення цього питання пов'язані з пріоритетами того чи іншого дослідника, які покладені ним в основу процесуального регулювання. З одного боку, особи, які беруть участь у справі, можуть знайомитися з усіма матеріалами справи, тобто окрема думка судді — це такий самий матеріал справи, як і інші процесуальні документи. З другого боку, існують встановлена процесуальним законодавством заборона розголошувати хід обговорення і прийняття рішення в кімнаті для нарад, а також положення ст. 19 ЦПК, ст. 25 КАС про те, що окрема думка не оголошується, тобто не надається для ознайомлення. Ми вважаємо, що в сучасних умовах не повинно бути перешкод тому, щоб особи, які беруть участь у справі, мали право на ознайомлення з окремою думкою судді, а також і на використання аргументів, викладених в ній, при складанні апеляційних і касаційних скарг.

Відповідно до ст. 218 ЦПК, ст. 167 КАС, ст. 85 ГПК рішення суду або його вступна та резолютивна частини оголошуються негайно після закінчення судового розгляду (в КАС — після виходу суду з нарадчої кімнати) і прилюдно, крім випадків, встановлених цими Кодексами. Головуючий роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. У разі оголошення в судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частин судового рішення суд повідомляє, коли особи, які брали участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішенням суду (в КАС — можуть одержати копію постанови в повному обсязі).

Отже, винесення і оголошення судового рішення є заключною частиною судового засідання, під час котрої суд після дослідження всіх обставин справи і відповідної оцінки доказів робить остаточний висновок по суті заявлених вимог, котрий набуває форму судового рішення. З моменту його оголошення суд не може сам відмінити або змінити це рішення.

⁹ С.Я. Фурса висловила пропозицію про те, що хоча окрема думка судді не оголошується в судовому засіданні, все ж суд при оголошенні рішення повинен повідомити особам, які беруть участь у справі, про наявність окремої думки судді. Див.: *Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В.* Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. С.Я. Фурси. — К.: Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2006. — С. 99.

**ВЫНЕСЕНИЕ И ОГЛАШЕНИЕ РЕШЕНИЯ СУДА В ГРАЖДАНСКОМ,
ХОЗЯЙСТВЕННОМ И АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ**

Г.П. Тимченко

*доктор юридических наук,
старший научный сотрудник,
Институт государства и права
им. В. М. Корецкого НАН Украины,
viddil_civil@ukr.net*

В статье на основе положений доктрины процессуального права, новейшего законодательства, зарубежного опыта проводится анализ процедур вынесения и оглашения решения суда как заключительной части судебного разбирательства в гражданском, хозяйственном и административном судопроизводстве. В работе раскрыты основные теоретические и практические аспекты проблемы, связанные с исследованием обстоятельств дела, оценкой доказательств, пределами судебного разбирательства, содержанием судебного решения. Особое внимание уделено новым подходам к пониманию сущности судебного решения, анализу современного состояния и перспектив развития процессуального законодательства в этой части. Внесены предложения по совершенствованию процессуального законодательства.

Ключевые слова: вынесение решения, оценка доказательств, обстоятельства по делу, оглашение решения, судебное заседание, содержание судебного решения, отдельное мнение судьи.

**IMPOSITION AND ANNOUNCEMENT OF JUDGMENT IN CIVIL,
ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS IN UKRAINE**

H. Tymchenko

*Doctor of Law,
Senior Research Fellow,
Institute of State and Law
them Koretsky NAS
viddil_civil@ukr.net*

On the basis of the provisions of the doctrine of procedural law, the latest legislation, foreign experience in the analysis procedures and issuance announcement of the decision of the court as the final part of the trial in the civil, economic and administrative proceedings. This paper covers the main theoretical and practical aspects of the problems associated with the investigation of the case, the evaluation of evidence, outside of the trial, the contents of the judgment. Special attention is given to new approaches to understanding the essence of the judgment, analysis of the current state and prospects of development of procedural law in this regard. Made suggestions to improve the procedure.

Keywords: judgment, evaluation of the evidence, the circumstances of the case, announcement of the decision, a hearing of the judicial decision, hotel dictum.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА В ПРОЕКТІ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Н.М. Хуторян

*доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент
НАПрН України,
завідувач відділу проблем цивільного,
трудового та підприємницького права
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України
n.khutoryan@ukr.net*

У статті проаналізовані норми проекту Трудового кодексу України, що регулюватимуть дисциплінарну відповідальність працівників. Визначено поняття дисциплінарного проступка, вини в трудовому праві, які запропоновано включити до книги 8 проекту.

Внесені пропозиції щодо вдосконалення ст. 399 проекту. Зокрема підкреслюється, що в ч. 1 ст. 399 проекту не враховані інші нормативно-правові акти, що не відносяться до законодавства, але в яких визначаються права та обов'язки сторін трудового договору. Водночас, колективний договір відноситься саме до цих інших нормативно-правових актів, тому його не слід виділяти окремо.

Удосконалено порядок оформлення акта про відмову працівника дати пояснення щодо порушення трудової дисципліни. Внесена пропозиція передбачити осіб та органи, які мають право порушувати питання про дострокове зняття дисциплінарного стягнення. Сформульовані інші пропозиції, спрямовані на удосконалення регулювання дисциплінарної відповідальності в проекті Трудового кодексу України.

На стан трудової дисципліни серед інших факторів, безсумнівно, впливає і недосконалість національного трудового законодавства. Перехід до ринкових відносин, формування засад приватної власності, ринку праці не могли не вплинути на розвиток трудових відносин. Все це вимагає реформування трудового законодавства, в основу якого повинен бути покладений новий Трудовий кодекс України, який би відповідав ринковим відносинам. Оскільки на розгляд Верховної Ради України в черговий раз винесений новий проект Трудового кодексу України, то є необхідність проаналізувати його норми та висловити міркування щодо удосконалення вказаного проекту. Книга 8 проекту Трудового кодексу присвячена правовому врегулюванню відповідальності сторін трудового договору. Параграф 1 глави 1 книги 8 регулює дисциплінарну відповідальність працівників.

Слід зазначити, що питання дисциплінарної відповідальності завжди знаходились в центрі уваги вчених трудового права. Зокрема, вони висвітлені в творчому доробку В.С. Венедиктова, А.Р. Мацюка, М.І. Данченка, З.К. Симорота, В.І. Щербини та багатьох інших. Проте аналіз правового врегулювання питань дисциплінарної відповідальності у новому Трудовому кодексі України та пропозиції щодо його вдосконалення ще не знайшли свого відображення в науці трудового права. Метою даного дослідження є формулювання на базі аналізу проекту Трудового кодексу України пропозицій, спрямованих на удосконалення норм, що регулюють дисциплінарну відповідальність працівника перед роботодавцем.

Як і в попередньому проекті викликає ряд зауважень стаття 399 “Підстава та умови дисциплінарної відповідальності працівників”.

У статті 399 проекту Трудового кодексу зазначено, що підставою для притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності є порушення ним трудової дисципліни, тобто своїх обов’язків (дисциплінарний проступок), що впливають із трудового законодавства, колективного і трудового договорів. Таким чином, у ч.1 коментованої статті не тільки визначена підстава притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності, але й зроблена спроба дати поняття порушення трудової дисципліни (дисциплінарного проступку) як порушення обов’язків, що впливають із трудового законодавства, колективного і трудового договорів. Дане визначення є неповним, оскільки підкреслює лише одну ознаку дисциплінарного проступку — протиправність. Проте для порушення трудової дисципліни (дисциплінарного проступку) як підстави дисциплінарної відповідальності характерними є й інші ознаки чи елементи, такі, як: суспільна шкода, вина, причинний зв’язок. Також слід зазначити, в чому ж полягає суть порушення: це — невиконання чи неналежне виконання трудових обов’язків, а не будь-яких обов’язків.

Крім того, виходячи із тлумачення терміну законодавство, яке дав Конституційний Суд України, ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України¹.

Отже, як бачимо, Конституційний Суд звужив широке тлумачення терміна “законодавство”, оскільки в нього не включені відомчі нормативно-правові акти, деякі нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади та інші. Якщо розуміти і тлумачити трудове законодавство, як це тлумачить Конституційний Суд України, який є єдиним органом, що наділений повноваженням давати офіційне тлумачення Конституції України та законів України (ст. 150 Конституції), то в ч.1 ст. 399 не вказані нормативно-правові акти, які

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 21 КЗпП України (справа про тлумачення терміну “законодавство”) від 9 липня 1998 року// Офіційний вісник України, 1998, №32, ст.1209.

Конституційний Суд не відносить до законодавства, в тому числі і трудового. Йдеться про відомчі та локальні (крім колективного договору) нормативно-правові акти, зокрема положення, інструкції, в тому числі й посадові, в яких також визначаються трудові права та обов'язки працівників. Виходячи з викладеного, в ч.1 ст.399 проекту не враховані інші нормативно-правові акти, що не відносяться до законодавства, але в яких визначаються права та обов'язки сторін трудового договору. Водночас, колективний договір відноситься саме до цих інших нормативно-правових актів, тому його не слід виділяти окремо.

У зв'язку з цим, на наш погляд, ч.1 ст.399 проекта Трудового кодексу доцільно викласти у такій редакції: Підставою дисциплінарної відповідальності є порушення трудової дисципліни (дисциплінарний проступок) — протиправне, суспільно шкідливе, винне невиконання чи неналежне виконання працівником трудових обов'язків, передбачених чинним законодавством, іншими нормативно-правовими актами і трудовим договором

Хоча, виходячи із назви ст.399 “Підстава і умови дисциплінарної відповідальності працівників”, у ч.2 повинно йтися про кілька умов, насправді йдеться лише про одну умову дисциплінарної відповідальності — вину, яка по суті є не умовою, а елементом підстави — дисциплінарного проступку. Згідно з ч.2 ст.399 проекту Трудового кодексу притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності можливе лише за умови наявності вини працівника. Працівник вважається невинним, якщо під час виконання трудових обов'язків цей працівник виявив такий рівень дбайливості, який вимагається від нього відповідно до трудового законодавства, колективного і трудового договорів, а також якщо він діяв за наявності обставин необхідної оборони або крайньої необхідності. Отже, виходячи з супротивного, вина працівника є наявною, тобто, працівник вважається винним, якщо він не виявив при виконанні трудових обов'язків такий рівень дбайливості, який вимагається від нього відповідно до трудового законодавства, колективного і трудового договорів. Таким чином, вина визначається як невиявлення працівником при виконанні трудових обов'язків належного рівня дбайливості.

По-перше, таке поняття вини повністю протирічить загальнотеоретичному поняттю вини, даному в теорії держави і права, а також в галузевих науках — в кримінальному і врешті трудовому праві. По-друге, вина у даному випадку об'єктивізується, тобто, змішується з таким елементом об'єктивної сторони, як протиправне діяння, оскільки невиявлення при виконанні трудових обов'язків такого рівня дбайливості, який вимагається від нього відповідно до трудового законодавства, колективного і трудового договорів, характеризує діяння (неналежне виконання чи взагалі невиконання трудових обов'язків), а не вольовий та інтелектуальний моменти.

Протиправною визнається така поведінка (дія чи бездіяльність) працівника, при якій він не виконує чи неналежно виконує трудові обов'язки, покладені на нього трудовим законодавством, колективним чи трудовим договорами.

У юридичній науці є категорії, які є спільними для права взагалі і не можуть в одній галузі права розумітися так, а в іншій — інакше. На нашу думку, при

визначенні загальнотеоретичних понять, зокрема вини, вчені і законодавець повинні прагнути до досягнення ідентичності в категорійному апараті, який властивий для всіх галузей права, в тому числі й для трудового. При цьому абсолютно не слід в даному випадку боятися ототожнення кримінальної, цивільної та інших видів вини, оскільки особою усвідомлюється різна протиправна поведінка та її наслідки. При кримінальній вині усвідомлюється протиправність діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, при цивільній вині — порушення цивільно-правових норм, при вині в трудовому праві — порушення трудових обов'язків.

Вина характеризується двома моментами: інтелектуальним — усвідомленням працівником шкідливого для іншої сторони характеру своїх діянь (дії чи бездіяльності) і вольовим, тобто бажанням настання шкідливих наслідків або байдужим до них ставленням.

Вину працівника можна визначити як психічне ставлення до вчинюваної протиправної дії чи бездіяльності, що полягає у невиконанні чи неналежному виконанні своїх трудових обов'язків, та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності. У проекті Кодексу доцільно дати також визначення форм вини: умислу (прямого і непрямого), необережності (протиправної недбалості та протиправної самовпевненості).

Стаття 400 проекту передбачає види дисциплінарних стягнень, які застосовуються до працівника. Ними є:

- попередження;
- догана;

— звільнення за дисциплінарні проступки, передбачені ч.1 та пунктами 1–4 частини 2 статті 104 проекту Кодексу.

У чинному КЗпП України (ст.147) передбачено лише два види дисциплінарного стягнення — догана і звільнення. Як свідчить практика, обмеження заходів дисциплінарного стягнення лише двома видами не дає можливості вибрати захід, який би відповідав ступеню тяжкості дисциплінарного проступку, ступеню вини, особливостям особи порушника трудової дисципліни. Адже незначне порушення трудової дисципліни зовсім не вимагає застосування таких суворих заходів, як догана або звільнення. Тому слід оцінити позитивно прагнення авторів проекту Трудового кодексу розширити види дисциплінарного стягнення, що дасть можливість враховувати зазначені вище обставини.

У частині 2 ст. 400 проекту Трудового кодексу вказується, що для окремих категорій працівників законами можуть встановлюватися інші види дисциплінарних стягнень.

Слід зауважити, що в чинному КЗпП України та попередніх проектах Трудового кодексу зазначено, що для окремих категорій працівників дисциплінарні стягнення можуть встановлюватися не лише Кодексом, законами, а й іншими нормативно-правовими актами.

На сьогодні спеціальне законодавство про дисципліну окремих категорій працівників в одних випадках, наприклад, для суддів, державних службовців, регулює питання дисциплінарної відповідальності законом, а в інших, —

приміром для працівників залізничного транспорту, — підзаконним актом — відповідним положенням. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності підзаконними актами суперечить пункту 6 та пункту 22 статті 92 Конституції України, які встановлюють, що виключно законами України визначаються засади регулювання праці, відповідальність за дисциплінарні правопорушення. Тому правове регулювання дисциплінарної відповідальності окремих категорій працівників повинно здійснюватися на рівні закону. Тільки такий підхід дозволить забезпечити законність, обґрунтованість і об'єктивність при застосуванні заходів дисциплінарного стягнення. Проте це один з шляхів кодифікації: коли те чи інше питання регулюється не лише кодексом або взагалі не Кодексом, а окремим законом, але при такому підході не досягається одне з основних завдань здійснення кодифікації, яка спрямована на подолання суперечностей та інших неузгодженостей у законодавстві, усунення множинності нормативних актів, прогалин і колізій у регулюванні суспільних відносин². Регулювання відповідальності наряду з Кодексом окремими законами щодо окремих категорій працівників не лише не усуває множинність нормативно-правових актів, а й може призвести до суперечностей і колізій в правовому регулюванні. Тому одним із варіантів є врегулювання питань дисциплінарної відповідальності окремих категорій працівників у тому ж таки Трудовому кодексі, а не в окремих законах.

Важливе значення має також частина 3 ст.400 проекту, згідно з якою не допускається застосування дисциплінарних стягнень, не передбачених Кодексом та законами. Тому слід позитивно оцінити прагнення законодавця при проведенні кодифікації дотримуватись відповідності норм Конституції України.

Слід зазначити, що автори проекту удосконалили порядок накладення дисциплінарних стягнень, який зараз передбачений чинним КЗпП України. У ч. 1 ст.401 проекту передбачено, що дисциплінарне стягнення до працівника може застосовуватися роботодавцем не пізніше ніж протягом місяця з дня виявлення дисциплінарного проступку без урахування часу відсутності працівника на роботі незалежно від причин, а також часу провадження у кримінальній справі або у справі про адміністративне правопорушення у зв'язку з протиправними діями працівника.

Дисциплінарне стягнення, згідно з ч.2 ст.401 проекту, не може бути накладене пізніше шести місяців з дня вчинення проступку, а у разі виявлення фактів, які дають підстави для притягнення до дисциплінарної відповідальності, в результаті проведення ревізії, аудиторської перевірки — не пізніше одного року з дня вчинення проступку. Час провадження у кримінальній або справі про адміністративне правопорушення до зазначеного строку не включається.

У ч.3 зазначеної статті проекту передбачено, що до застосування дисциплінарного стягнення роботодавець повинен зажадати від працівника, який порушив трудову дисципліну, надання письмових пояснень. У чинному КЗпП України не було врегульовано питання, як бути у тих випадках, коли працівник

² Н.М. Онищенко. Кодифікація. — Юридична енциклопедія. — К.: Видавництво "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2001. — С.140.

відмовляється дати таке пояснення. Тому важливою є норма проекту, згідно з якою відмова працівника від надання таких пояснень не є перешкодою для застосування дисциплінарного стягнення. Така відмова фіксується роботодавцем або посадовою особою, яка за його дорученням вимагає від працівника в письмовій формі пояснень щодо порушень трудової дисципліни, про що складається відповідний акт. У проекті не зазначено, хто підписує акт, логічно, що працівник відмовиться підписати і акт про відмову дати пояснення. Тому, на наш погляд, така відмова повинна бути підтверджена актом за підписом роботодавця і двох свідків, оскільки на практиці будуть траплятися випадки, коли роботодавець фіксуватиме в акті відмову працівника від пояснення навіть і не звертаючись до нього.

Частина 4 ст.401 проекта зберігає норму чинного КЗПП України, відповідно до якої за кожне порушення до працівника може бути застосоване лише одне дисциплінарне стягнення.

Стягнення відповідно до ч.5 вказаної статті проекта оголошується роботодавцем в наказі (розпорядженні) та повідомляється працівникові під розписку не пізніше ніж протягом тижня з дня підписання наказу (розпорядження). У разі відмови працівника від ознайомлення з наказом (розпорядженням) складається відповідний акт. День надання працівникові для ознайомлення зазначеного наказу (розпорядження) визнається днем накладення дисциплінарного стягнення.

Дисциплінарне стягнення може бути оскаржене працівником в порядку, встановленому Кодексом (ч.6 ст.401). Відносно цієї норми слід зазначити, що якщо залишати особливості правового врегулювання притягнення до дисциплінарної відповідальності окремих категорій працівників іншими законами, то вони можуть містити відмінний від передбаченого в Трудовому кодексі порядок оскарження дисциплінарного стягнення. Тому доречно в ч.6 ст. 401 проекту передбачити, що дисциплінарне стягнення може бути оскаржене працівником в порядку, встановленому Трудовим кодексом або окремими законами.

Відповідно до ч.7 аналізованої статті, якщо протягом року з дня накладення дисциплінарного стягнення на працівника не буде накладене нове дисциплінарне стягнення, працівник вважається таким, що не мав дисциплінарного стягнення. Згідно з ч.8 проекта, якщо в подальшому працівник не допустив порушень трудової дисципліни і сумлінно виконує свої обов'язки, дисциплінарне стягнення може бути зняте до закінчення року. Про зняття дисциплінарного стягнення видається наказ (розпорядження).

На наш погляд, в ч.8 ст. 401 проекта доцільно передбачити осіб та органи, які мають право порушувати питання про дострокове зняття дисциплінарного стягнення і викласти цю частину у такій редакції: "Якщо працівник не допустив нового порушення трудової дисципліни і до того ж проявив себе як сумлінний працівник, то роботодавець має право зняти дисциплінарне стягнення до закінчення одного року з власної ініціативи, на прохання працівника, за клопотанням профспілкового органу або безпосереднього керівника працівника".

На нашу думку, до ст.401 безпідставно не включена норма, закріплена в ч.3 ст.149 чинного КЗпП України, згідно з якою при обранні виду стягнення роботодавець повинен враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяну ним шкоду, обставини, за яких вчинено проступок, і попередню роботу працівника.

Стаття 402 проекту встановлює органи (особи), правомочні застосовувати дисциплінарні стягнення. Дисциплінарні стягнення застосовуються органом (особою), якому надано право укладення трудового договору. До працівників, які займають виборні посади, дисциплінарні стягнення застосовуються органами, які їх обрали, якщо інше не передбачено статутами чи іншими установчими документами юридичних осіб. Отже, знову ж таки, статутами та іншими установчими документами може бути передбачений й інший порядок застосування дисциплінарних стягнень щодо працівників, які займають виборні посади. Як види дисциплінарних стягнень, так і порядок їх застосування повинні визначатися виключно Кодексом та законами. Саме це обумовлено, як уже зазначалось, пунктом 22 ст. 92 Конституції України. У зв'язку з цим, слід буде привести у відповідність ч.2 ст.402 проекту Трудового кодексу України та норму п.3 ст.14 Закону України "Про споживчу кооперацію" від 10 квітня 1992 року, згідно з якою дисциплінарні стягнення (включаючи звільнення з роботи) на осіб, які займають виборні платні посади в споживчому товаристві або спілці споживчих товариств, та їх відсторонення від роботи застосовуються в порядку, передбаченому їх статутами та чинним законодавством. Тобто, порядок застосування може визначатися не лише законодавством, але й статутами. На наш, погляд, для унеможливлення беззаконності порядок застосування дисциплінарних стягнень повинен визначатися виключно нормами закону.

На нашу думку, врахування цих зауважень у проекті Трудового кодексу України сприятиме його вдосконалення, однозначному тлумаченню практичними працівниками після його прийняття, підвищенню гарантій трудових прав працівників.

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДИСЦИПЛИНАРНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ РАБОТНИКА В ПРОЕКТЕ ТРУДОВОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

Н.М. Хуторян

*доктор юридических наук,
ведущий научный сотрудник
Института государства и права
им. В.М.Корецкого НАН Украины*

В статье дан анализ норм проекта Трудового кодекса Украины, которые будут регулировать дисциплинарную ответственность работников. Определено понятие дисциплинарного проступка, вины в трудовом праве, которые предложено включить в книгу 8 проекта.

Внесены предложения по совершенствованию ст.399 проекта. В частности подчеркивается, что в ч.1 ст.399 не учтены другие нормативно-правовые акты, которые не относятся к законодательству, но в которых определены права и обязанности сторон трудового договора. В тоже время коллективный договор относится

именно к другим нормативно-правовым актам, поэтому его не следует выделять отдельно. Совершенствовано порядок оформления акта об отказе работника дать объяснения по поводу нарушения трудовой дисциплины. Внесено предложение предусмотреть лиц и органы, имеющие право ставить вопрос о досрочном снятии дисциплинарного взыскания. Сформулированные другие предложения, направленные на совершенствование правового регулирования дисциплинарной ответственности в проекте Трудового кодекса Украины.

**PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF DISCIPLINARY RESPONSIBILITY
OF THE EMPLOYEE IN THE DRAFT LABOR CODE OF UKRAINE**

N.M. Khutoryan

Doctor of Law,

*Head of the department of civil issues,
employment and business law*

Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS Ukraine

The paper analyzed the rules of the draft Labor Code of Ukraine which regulate disciplinary action of employees. The concepts of offense and guilt are identified in employment law. Procedures for processing an act of refusal of the employee to explain violations of labor discipline were improved. Prepared proposals aimed at improving the regulation of disciplinary action in the draft Labor Code of Ukraine .

Keywords: employment law, disciplinary liability, offense, guilt in employment law.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ
МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ
ГУМАНІТАРНІ СТУДІЇ

СЕРІЯ: ПРАВНИЧІ НАУКИ

ВИПУСК 1